

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

147896

TEMETTU DEFTERLERİNE GÖRE PAZARKÖY
KAZÂSININ SOSYO – EKONOMİK DURUMU
(H. 1260-1261/ M. 1844-1845)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

Hazırlayan

Dilek AKKAYA

NİĞDE -2004

147896

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TEMETTU DEFTERLERİNE GÖRE PAZARKÖY
KAZÂSININ SOSYO – EKONOMİK DURUMU
(H. 1260-1261/ M. 1844-1845)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

147896

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

Hazırlayan
Dilek AKKAYA

NİĞDE -2004

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Dilek AKKAYA'ya ait "Temettu Defterlerine Göre Pazarköy Kazâsının Sosyo – Ekonomik Durumu (H. 1260-1261 / M. 1844-1845)" isimli çalışma, jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA
(Danışman)

İmza

İmza

Unvanı Adı Soyadı

Unvanı Adı Soyadı

ÖZET

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla gelindiğinde yapısındaki bozuklukları giderebilmek için siyasi ve iktisadi reformlara gitmek zorunda kalmıştı. Bu reformlar neticesinde mali durumlarına göre vergi verecek şahısların tespiti ve bu sayede toplanan vergilerden devlet gelirlerinin artırılarak, başta yeni kurulan ordunun masrafları olmak üzere diğer devlet giderlerinin karşılanması için, hane reislerinin arazi, emlak, hayvanat ve temettuat sayımlarını içeren “Temettuat Defterleri”nin düzenlenmesine karar verildi.

1844-1845 tarihli bu defter kataloglarından yararlanılarak, Bolu Eyâleti, İzmit Sancağı Pazarköy kazâsının sosyo-ekonomik yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Temettuat kayıtlarına göre Pazarköy kazası, Orul, Cedid Müsellem, Muradiye, Çakırlı ve Kırsak Müsellem olmak üzere 5 yerleşim biriminden oluşuyordu.

Pazarköy coğrafi şartlarının sonucu kentsel bir yapılanmanın görülmediği, kasaba köy arası yerleşim ünitelerinin yaygın olduğu bir kazaydı. Sosyal yapıyı tarımla uğraşan köylüler belirginleştiriyordu. Ekonomik yapı ise tarım ve hayvancılığın içi içe olduğu, esnafılık ve ticaretin belirli bölgelere münhasır ve geçimlik düzeyde kaldığı şeklindeydi. Gelir kaynaklarının büyük bölümünü tarım ve hayvancılık oluşturuyordu.

Vergilerin toplanması konusunda ise gelir - vergi dengesi pek gözetilmemiş, bunun sonucu olarak çok sık hakkaniyetsizliklerle karşılaşılmaktadır.

SUMMARY

At the beginning of 19th century, Otoman Empire had been obliged to made political and economical reforms, it was decided that Temettuat (profits) Defters, consisting of enumeration of estates, animals and profits of the household, were put in to fix the people who had to pay tax according to their fiscal positions and –in this manner with the increase of the public revenues obtained from collected taxes to cover other public expenditures on the point of expenses of re-organized army.

We tried to dicover the socio – economical structure of Pazarköy sub-district dependent on İzmid district in the province of Bolu by using the catalagues of this defter sated 1844 – 1845. According to the Temettuat (profits) registrations, Pazarköy had 5 country centers that were called Orul, Cedid Müsellem, Muradiye, Çakırlı, Kırşak Müsellem.

Pazarköy was a sub-discript where the settlement units were widespread. But these settlement units were neither town or village. The tribes of farmer determined the social strustureand economical structure was in from of that agriculture and cattle-dealing were concentric and that treadsman's calling and comerce were limited to some regions and at level of living with great difficulty. Great part of income sources were obtained from agriculture and cattle-dealing. İn addition a great deal of income was also obtained from profits, servants and wage earners products.

While the taxes had been collecting, the balance of income tax was never given importance and as a result of this, there had been many injustices.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	V
TABLO CETVELİ	VI
GRAFİK CETVELİ	VIII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
PAZARKÖY KAZASININ TARİHİ GELİŞİMİ VE SOSYAL-EKONOMİK YAPISI	4
A) PAZARKÖY KAZASININ TARİHİ GELİŞİMİ	4
a) Coğrafyası	4
b) Tarihi	4
B) PAZARKÖY (ORHANGAZI) KAZASININ SOSYAL-EKONOMİK YAPISI	10
İKİNCİ BÖLÜM	
DEMOGRAFİK YAPI VE İKTİSADİ KAYNAKLAR	14
A) KÖYLERİN DEMOGRAFİK YAPISI	14
a) Nüfusu	14
b) İsimler	17
ba) Yer İsimleri	17
bb) Şahıs İsimleri	17
bc) En Fazla Kullanılan İsimler	18
bd) Bayan İsimleri	21
c) Meslekler	23
B) İKTİSADİ KAYNAKLAR	25
a) Zirâat	27
aa) Toprakların Dağılımı	29
ab) Tarımı Yapılan Ürün Çeşitleri ve Miktarları	44

b) Hayvancılık	48
ba) Genel Durum	48
bb) Gelir Getiren Hayvanlar	51
bc) Gelir Getirmeyen Hayvanlar	56
c) Arı Yetiştiriciliği	57
d) Gelir Kaynakları	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERGİLER

A) VERGİ-Yİ MAHSÛSA	58
a) Tarihi Gelişimi	58
b) Vergi-yi Mahsusanın Dağılımı	60
B) ÖŞÛR VERGİSİ	64
C) RESM-İ AĞNÂM	65
D) BİNALAR	67
E) VERGİDEN MUAF OLANLAR	69
F) VERGİ DAĞILIMI	69
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	74
EKLER	76

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
dn.	: Dönüm
G.M.T.	: Gayr-i Mezru Tarla
H.	: Hicrî
H.S.	: Hasılat-ı Seneviyesi
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İ.S.	: İcar-ı Seneviyesi
K.A.	: Kısır Ağnam
K.K.	: Kısır Keçi
M.	: Miladî
Mad.	: Maddesi
ML. VRD. TMT.	: Maliye Varidatı Temettuat Defterleri
s.	: Sayfa
S.A.	: Sağmal Ağnam
S.K.	: Sağmal Keçi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Vergi-yi Mahsusa	: Vergi-yi Mahsusadan bir senede vermiş olduğu
Yay.	: Yayınları

TABLOLAR CETVELİ

Tablo Numarası:

Tablo-1 : Osmanlı Devleti Zamanında Pazarköy (Orhangazi) İlçesi Nüfusu	15
Tablo-2 : Cumhuriyet Sonrasında Yıllara Göre Orhangazi'nin Nüfusu	16
Tablo-3 : Köylerde En Fazla Kullanılan Hane Reisi İsimleri ve Oranları	20
Tablo-4 : Bayan Hane Reislerinin İsimleri ve Toplam Nüfusa Oranları	22
Tablo-5 : Erbâb-ı Zirâ'at Dışındaki Meslek Gruplarının Dağılımı	23
Tablo-6 : Zirâi Toprakların Köylere Göre Dağılımı	27
Tablo-7 : Mezru Tarlaların Miktarı ve Gelirleri	29
Tablo-8 : Gayr-i Mezru Tarlaların Köylere Dağılımı	31
Tablo-9 : Kiralık Tarlaların Köylere Dağılımı ve Toplam Hasılatı	33
Tablo-10 : Dut Bahçesinin Köylere Dağılımı ve Ekili Araziye Oranı	34
Tablo-11 : H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 senelerinde Dut Bahçesinin Dönüm ve Gelir Dağılımı	35
Tablo-12 : Bağcılığın Köylere Göre Dağılımı	37
Tablo-13 : H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 seneleri Bağcılığın Köylere Göre Dönüm ve Gelir Dağılımı	38
Tablo-14 : Zeytinciliğin H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 Senelerindeki Hasılatı	40
Tablo-15 : Köylerdeki Zeytin Ağaçlarının Sayısı ve Sağladığı Gelirin Oranı	42
Tablo-16 : Üretilen Buğdayın Fiyatı ve Vergilendirilmesi	44
Tablo-17 : Üretilen Arpanın Fiyatı ve Vergilendirilmesi	45
Tablo-18 : Üretilen Yulafın Fiyatı ve Vergilendirilmesi	46
Tablo-19 : Üretilen Hububatların Fiyatı ve Vergilendirilmesi	47
Tablo-20 : Köylerdeki Hayvanların Türlerine Göre Dağılımı ve Oranları	48
Tablo-21 : Köylere Hayvanların Dağılımı ve Toplam Hayvan Sayısı	50
Tablo-22 : Küçükbaş Hayvanlar ve Gelirlerinin Dağılımı	51
Tablo-23 : Büyükbaş Hayvanlar ve Gelirlerinin Dağılımı	54
Tablo-24 : Gelir Getirmeyen Hayvanların Köylere Göre Dağılımı	56
Tablo-25 : Vergi-yi Mahsusa Oranlarının Köylere Göre Dağılımı	61
Tablo-26 : Defterlere Göre En Çok ve En Az Vergi-yi Mahsusa Verenler	63
Tablo-27 : Öşür Vergisi Dağılımı	64

Tablo-28 : Ağnam Resmi Verenlerin Köylere Göre Dağılımı	66
Tablo-29 : Defterlere Göre Bina Sahipleri ve Binalarını Tasarruf Şekilleri	68
Tablo-30 : Defterlerdeki Vergi-yi Mahsusa Yekunu ile Hesaplamalar Sonucu Çıkarılan Yekundaki Farklılıklar	69
Tablo-31 : Toplam Vergi Oranlarının Dağılımı	70

GRAFİKLER CETVELİ**Grafik Numarası:**

Grafik-1 : Köylerin Toprak Miktarları	28
Grafik-2 : Hayvanların Dağılım Oranları	49
Grafik-3 : Köylere Göre Hayvan Dağılımı (Adet)	50
Grafik-4 : Küçükbaş Hayvanların Gelir Oranları	52
Grafik-5 : Büyükbaş Hayvanların Gelir Oranları	55
Grafik-6 : Vergi-yi Mahsusanın Köylere Göre Dağılımı (Guruş)	61
Grafik-7 : Vergi-yi Mahsusanın Köylere Göre Dağılımı (%)	62
Grafik-8 : Vergi Oranlarının Köylere Göre Dağılımı	70

ÖNSÖZ

Tanzimat, sosyal ve ekonomik alanlarda yeni uygulamaların görüldüğü bir dönemin adıdır. Osmanlı Devleti'nin sistem örgüsü, ekonomik ve sosyal handikaplardan kurtulmak, yeni kurulan askerî teşkilatın masraflarını karşılamak ve geleceğe yönelik reformlara zemin hazırlayacak güce erişirmek gayesiyle, Temettü Defterlerinin hazırlanmasını temin etmiştir. Toplumsal ve ekonomik tarih sahalarında sistematik, orijinal bilgiler içeren bu defterler, bilhassa yerleşim birimleri hakkında asgarî seviyede bilgiler vermek ve azami seviyede tahlil ve tetkik edilmesi bakımında ön ayak olması yönünden diğer belgelerden ayrılmaktadır.

XIX. asrın, bilhassa zirai ekonomisini yansıtan Temettü Defterlerinin, kıymeti geç anlaşılmıştır. Üzerinde pek az çalışma yapılmış olup, istatistikî bilgiler içeren kaynaklar arasında yer almaktadır. Pazarköy kazası ölçeğinde, bir devletin ictimai, iktisadî, tarihi, siyasi, idari dokusunu ve kültürel yapısını etkileyen hayat şartlarını tetkik etmek yararlı olacaktır. Bu defterler, Osmanlı Devleti'nin ekonomi-politik ilmi açısından hangi tasnife tabi tutulması gerektiği, XIX. yüzyılda hangi idari birimlere bölündüğü, cemiyet yapısının nabzının en kuvvetli attığı yerleşim birimlerinin özet ve doyurucu bilgilerini sunmaktadır.

Pazarköy'ün çalışma konusu olması, akla "Osmanlı Devleti'nin ilk yayıldığı sahalardan birinin sosyo – ekonomik özelliklerini incelemenin, bulunmaz bir fırsat olduğu" düşüncesini getirmiştir. Asırlarca Osmanlı Devleti'nin tekstil yükünü çeken Bursa ve havalisinden olan bir yerleşim biriminin yorumu yapılmıştır. Yine zeytini ve üzümüyle geçimini temin eden bir bölgenin tarım sahasında ne denli güçlü olduğu da o zamanın şartlarında defterlere yansıyan hakikatler cümlesindedir.

Tez çalışmasında, Pazarköy kazasının tarihi gelişimi ile alakalı bilgiler dışında, demografik yapıya, kısaca değinilmiştir. Ardından, hane reislerinin isimlerine, lakaplarına, mesleklerine ve meslek gelirlerine bakılarak yorumlar geliştirilmiştir. İktisadi kaynakların temelini teşkil eden tarım ve hayvancılığın karyeler ölçeğinde dağılımı, toplam toprak miktarı, toprakların ekili-dikili arazide kullanılan veya boş bırakılan kısımları tespit edilerek verimlilik düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Ürünlerden elde edilen gelirlerin, hayvan adetleriyle beraber gelir getiren-gelir getirmeyen hayvanların sayı ve mekanlara göre dağılımını, resm-i ağnamın, kiralık bina ve

tarlalardan elde edilen hasılatın, kısaca gelirler ve vergilerin hangi kıstaslara göre dağılım gösterdiğini detaylı bilgilerle verilmesine özen gösterilmiştir.

Vergiler konusunda ise, vergi çeşitleri, vergilerin karyelere göre dağılımı, ortalama vergi miktarı, en az ve en çok vergi veren hane reislerinin tablosunun yapılması ve vergiden muaf olanların isimleri ile alakalı bilgilerle mevzuat hakim bir üslup takip edilmeye çalışılmıştır.

Emek verilen bu çalışmada, izlenen metot, yararlanılan arşiv kaynakları, kütüphanelerde yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen kaynak kitaplar, tablolar ve grafikler, çalışmanın ilmî yönünü kuvvetlendirmek ve ağırlığına yaraşır bir eserin gayretini gütmek için kullanılan materyallerdir. Geleceğe yön tutacak bilgileri, geçmişten, usûlüne uygun bir şekilde almak, temel prensibimiz olmalıdır. Bu çalışma ile, adı geçen prensibe hizmet etmiş olmanın haklı sevinci yaşanmıştır.

Tarihçi olmayı zevkli kılan, bu türden çalışmalardır, araştırmalardır. Beni mesleki sahada geliştiren bu çalışmanın hazırlanmasında mühim bir paya sahip olan Yrd. Doç Dr. Mehmet KAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

25/05/2004

Dilek AKKAYA

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XIX. asra gelindiğinde sürekli bir gerilemenin içinde bulunuyordu. Bu gerilemede devletin mali ve ekonomik yönden zayıflaması, devlet içerisindeki kurumların bozulması, ordunun, eğitim kurumlarının kendilerini yenileyememeleri, ulaşım zorlukları gibi sebepler ile, Avrupa'nın ekonomik ve siyasi yönden güçlenmesi önemli rol oynuyordu.¹

Osmanlı ekonomik yapısı, geleneksel yanını koruyordu. Esnaf loncaları arasında üretim ve buna bağlı olarak yeni işyeri açmak denetim altındaydı. Loncaların sıkı denetimi sermaye birikimini ve büyük işletmelerin açılmasını engellemiştir. Osmanlı ticareti ise Rum, Yahudi ve Ermeni azınlıkların elindeydi. Kapitülasyonlar büyük devletlerin tüccarına mühim kolaylık sağlamış, 1838 Ticaret Sözleşmesiyle bu denge yabancılar lehine büyük ölçüde bozulmuştur.² İthal mallardan %5 gibi az bir gümrük vergisi alınması, Osmanlı sanayinin gelişmesini önlemiştir. Avrupa'da Büyük Coğrafi Keşifler neticesinde sermaye birikimi artmış, sanayi inkılabıyla birlikte beden gücünün yerini buhar gücünün alması, buna bağlı olarak hammadde ve pazar ihtiyacı, Avrupalı devletlerin gözünü Osmanlı Devleti'ne çevirmelerine sebep olmuştur.³

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, uzun dönemler üretimin küçük tarım işletmelerinde ve genel çerçevede pazar için değil geçimlik yapıldığı, sermaye doyumunun oluşmadığı ve buna imkan veren anlayış ve sistemin olmadığı bir ekonomik yapıyı sergileyen Osmanlı Devleti için XIX. yüzyıl bütün bu yapı ve anlayışların değişime uğramaya başladığı bir asırdır.⁴

Osmanlı idarecileri, devleti gerileme sürecinden kurtarmak için Tanzimat'ı ilan ederek ekonomik ve sosyal alanda farklı düzenlemelere gittiler. Tanzimat, geleneksel Osmanlı vergi sisteminin değişime uğradığı önemli bir safha olarak değerlendirilebilir.⁵ Vergi gelirlerini artırmak için muhassıllık⁶ kurumu denendiyse de başarı sağlanamaması

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1995, s. 43.

² Antlaşmada ithal gümrükler düşük (%5), ihraç gümrükleri ise, yüksek (%12) tutulmuştu. Klasik dönem antlaşmalarında ise, ihraç gümrükleri %3 olarak tespit ediliyordu. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 93.

³ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)*, İstanbul 1940, s. 9.

⁴ Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 19-20.

⁵ Arzu Tozdoğan, *Aydın Güzelhisar'ının Sosyal ve İktisadi Durumu (1844)*, İstanbul 1992, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, s. 9.

⁶ Muhassıllık kurumu için bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 22; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi, C. I*, İstanbul 1999, s. 237; M.A. Ubcını, *Osmanlı Modernleşme Sancısı (Çev. Cemal Aydın)*, s.51; Arzu Tozdoğan, *a.g.e.*, s. 13-15.

üzerine, gelir kalemlerini belirlemek ve vergi adaletsizliğini önlemek için Temettuat Defterlerinin hazırlanmasına karar verildi.⁷

Temettuat sayımları mahalli idareciler tarafından yapılmıştır. H. 1256 / M. 1840 tarihli sayımlarda muhassıllar mesul iken, tezimizin kaynağını teşkil eden H. 1261/ M. 1845 sayımlarında sistemde değişiklik yapılmış, Müslümanların yazılması muhtar-ı evvel ve sanilerle köy imamları; gayr-i müslimlerin yazılması, varsa kocabaşılarda papazların sorumluluğu altında yapılmış olup defterlerin altında bunların mührü vardır.⁸

Temettuat defterlerinin tertibi ise şu şekildedir: Mahalle ve köyde bulunan haneler⁹ birden başlamak suretiyle numaralandırılmış olup her bir hane numarasının altına *Elhâc Ahmed oğlu Mehmed'in Emlâk Arâzi ve Temettu'ü* şeklinde hane reisinin ismi yazılmış, çoğunlukla baba adı ve lakabı da ilave edilmiştir.¹⁰ İsmi sağ üst tarafına, diğer temettu defterlerinden farklı olarak meslekî bilgi yazılmamış, "*sene-i sâbıkada bir senede vermiş olduğu-bir senede vermiş olduğu- vergi-yi mahsusası*" şeklinde bir önceki sene vermiş olduğu vergi-yi mahsusa kaydedilmiş, sol üst tarafına ise o hane reisinden aynen veya bedelen alınan "a'şâr" vergisi ve buna bağlı olarak yetiştirilen ürünler –öşr-ü üzüm ve öşr-ü zeytin şeklinde- yazılmış, bunun yanında hayvancılıktan alınan "adet-i ağnam resmi" kaydedilmiştir. Hane reisinin isminin altına kendisinin veya ailesinin sahip olduğu gayrimenkullar ve bunlardan elde ettiği gelirler sıralanmıştır. Mezru tarla, bağ, dut bahçesi gibi toprakların miktarı dönüm olarak kaydedilmekle birlikte, zeytin eşçarının ağaç sayısına göre kayıt altında tutulduğunu görmekteyiz. Kayıt işlemlerinde hane reisinin H. 1260/ M. 1844 senesinde sağladığı gelir "*hasılat-ı seneviyesi*" biçiminde yazılmış, H. 1261/ M. 1845 senesinde ise tahmini olarak

⁷ Tanzimat devrinde önceleri çeşitli isimlerle alınan vergilerin yerine tek bir verginin ikamesi için hane reislerinin gelirlerinin tespiti maksadıyla yapılan temettu sayımları XIX. yüzyıl ortaları Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi için fevkalade kıymetli bilgileri ifade etmektedir. XV ve XVI. yüzyıllar için tahrir defterlerinden çıkarılan bilgilerin çok daha fazlasını bu defterlerde bulmak mümkündür. Hemen aynı tarihlerde devlet topraklarında nüfus sayımları da yapıldığının nüfusun tespiti bakımından nüfus defterleri derecesinde mühim değilse de hüviyetleri itibarıyla bu defterler, çok daha teferruatlı bilgi ihtiva ettiklerinden daha mükemmel sonuçlar çıkarmak kabil olmaktadır. Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, Cilt LIX, No: 225, Ankara 1995, s. 395-397; Tanzimat'ın cari olduğu yerlerde emlak ve arazi ve hayvanat ve temettuat sayımları sonucu oluşan ve kısaca adına Temettuat Defterleri denilen defter koleksiyonları, tahlili çalışmalar için önemli istatistiki verileri kapsamaktadır. Said Öztürk, a.g.e., s. 16.

⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.m., s. 397-398; İncelediğimiz defterlerde her köyün hane sayısının sonunda muhtar ve imam mühürleri bulunmaktadır. Bkz. BOA, ML. VRD. TMT. Defterleri, No: 4470, 4471, 4472, 4473, 4476.

⁹ Hane üretici emek fütüsidir ve bu bakımdan vergi tarhına esas sayılmıştır. Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi XXVI, Sayı 4, İstanbul 1990, s. 5.

¹⁰ Transkripsiyon için bkz. Ek 1-3.

belirtildi. Hayvan sayıları adet olarak yazılmış ve sağladıkları hasılat, H. 1260/ M. 1844 ve H. 1261/ M. 1845 seneleri için ayrı ayrı kaydedildi. Topamlar alt alta yazılarak meslek gelirleri kaydedilmiş, tüm gelirler toplanarak yıllık temettuat “*mecmû’undan bir senede tahmînî temettu’âtı*” şeklinde kaydedilmiştir.

Bu kayıtlardan asgarî planda sosyo-ekonomik yapıyla ilgili ayrıntılı bilgi edinilmektedir. Köylerin hane sayıları, hane reislerinin isimler, toplanan vergilerin çeşidi, miktarı hane başına düşen oranı ve gelir-gider dengesinin tespiti yapılmıştır. Bunlara ilave olarak hane reislerine ve köylere göre toprak miktarı, yetiştirilen ürünler, gelir getiren ve getirmeyen hayvanların cins ve sayıları, binalardan elde edilen gelirler, meslek gelirleri, toplam gelirin köylere göre dağılımı ve hane başına düşen hasılat miktarı da bulunmuştur.

Coğrafi şartların müsait olması yanında, verimli bir toprağın bütün vasıflarını taşıyan ve bahçeciliğin-tarımın üst düzeyde geçim imkanı sağlayacak ürünlere müsait olan Pazarköy kazası, incelemesi yapılan defterlerde de bu özelliği gösteren bir bölgedir.

Devrin yerleşim birimlerinden, yoğun bir Türk nüfusunun yaşamasıyla ayrılan Pazarköy kazası, farklı hususiyetler barındırmakla birlikte temel ekonomik yapısını tarım üzerine binâ eden bir yerleşim birimidir.

BİRİNCİ BÖLÜM
PAZARKÖY KAZASININ TARİHİ GELİŞİMİ VE SOSYAL-EKONOMİK
YAPISI

A) PAZARKÖY (ORHANGAZI) KAZASININ TARİHİ GELİŞİMİ

a) Coğrafyası

Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümünde) Bursa iline bağlı, bugün Orhangazi ismini alan ilçe merkezidir. Yalova – Bursa yolunun 21. kilometresinde bulunan, denizden yüksekliği 120 metre olan Orhangazi ilçesinin başlıca işyerleri, eski Yalova – Bursa karayolunun kasaba içinden geçen kuzey – güney doğrultulu kesimi çevresindedir. İki ayrı yolla İznik’e bağlanır¹¹.

Orhangazi (Pazarköy) ilçesi; Bursa il merkezinin kuzeyinde, Samanlı Dağları’nın güneyinde, İznik Gölü’nün batı kıyılarına yakın bir alana kurulmuştur. Yüzölçümü 476 km², Bursa’ya uzaklığı 46 km’dir.

İlçeye Akdeniz iklimi hakimdir. Yalnız kışlar biraz daha sert geçer. Tabii bitki örtüsünü düzlük kesimlerde makiler, kuzeydeki Samanlı Dağları’nda ise ormanlar teşkil eder. En önemli akarsuyu, İznik Gölü’nün sularını Gemlik Körfezi’ne boşaltan Garsak Deresi’dir. İznik Gölü’nün batı yarısı da ilçe sınırları içinde kalır. Geçimi tarım, hayvancılık ve endüstriye dayanır. Buğday, arpa, mısır ve baklagiller en çok ekilen ürünlerdir. Endüstri bitkilerinden şekerpancarı, ayçiçeği, tütün ve susam da geniş alanlara ekilir. Zeytincilik yapılır, sebze ve meyve üretimi önemlidir. Bağcılık gelişmiştir. İlçe sınırları içinde bir çok sanayi tesisi kurulmuştur. Bu tesisler daha ziyade İznik Gölü ve ilçe merkezi arasındaki arazide yer alırlar. Bunların başlıcaları, dokuma, döküm ve kibrit tesisleridir¹².

¹¹ “ORHANGAZI” Mad., Meydan Larousse Ansiklopedisi, 15. Cilt, Sabah Gazetesi Yayınları (Basım yeri belirtilmemiş) 1992, s. 174.

¹² “ORHANGAZI” Mad., Yeni Türk Ansiklopedisi, 7. Cilt, İstanbul 1985, s. 2765.

b) Tarihi

İlkçağ'da Orhangazi: Bölge, İ.Ö. X. asırda Hititlerin, VIII. asırda Friglerin, İ.Ö. 661 yılında Lidyalıların, 662 yılında Kimmerlerin, İ.Ö. 561 yılında tekrar Lidyalıların hakimiyeti altına girmiştir.

Bölgeye uzun yıllar adını veren Misya (Mysia) ve Bitinya (Bitynia)lılar, Orhangazi'ye İ.Ö. VII. yüzyılda gelip yerleşmişlerdir. Trak kökenli olan bu kavimlerden önce, bölge, "Bebryoya" adıyla anılıyordu. Bu yüzyıldan sonra ise bölgeye Türkler gelene dek, genellikle Bitinya olmak üzere bölge, bu iki isimle anılır. Skylaks adlı gezgin, İznik (Askanyus) gölünün çevresinde Frigyalılarla Misyalıların yaşadığını söyler.

İ.Ö. 546 yılında Pers Kralı Kyros, bölgeyi işgal etmişti. Ancak bu arada bir süre İranlıların hakimiyetine giren bölge, İ.Ö. 435 yılında "Bitinya" adıyla bağımsızlığına kavuşmuştur. İzmit'ten Bursa ve yakın çevresini kuşatan bölgede krallığını sürdüren Bitinya, zaman zaman çeşitli işgalcileri konuk etmek zorunda kalmıştır.

Bölge, İ.Ö. 85 yılında Roma generali Fimbria tarafından talan edilmiştir. İ.Ö. 74 yılında ise Bitinya Kralı IV. Nikomedes'in ölümü üzerine vasiyeti gereği; Orhangazi bölgesinin içinde bulunan Bitinya krallığı, Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

İ.S. 194 yılının 13 Şubat'ında Roma İmparatoru Septimius yönetimine karşı savaşan Niger'in ordusu, Gemlik (Kius) ve İznik (Nikala) kentleri arasındaki bir ovada (yani Orhangazi ovasında) şiddetli bir savaşa tutuşur. Tüm gün süren bu meydan savaşında Niger'in tüm askerleri ölür.

270 yılında Gothlar, bölgeyi vahşice yağmalamışlardır. 334 yılında ise, bölgeye Büyük İskender hakim olur. Bir süre sonra da Ünlü Sezar bölgeyi işgal eder. 662 yılından itibaren bölgeye Sasani akınları yapılır. 667-668 yılları arasında da Araplar bölgeyi işgal altında tutmuşlardır. Arapların 781 yılında bölgeye tekrar geldiği biliniyor. Tüm bu istilalar, bölgeyi çok yıpratmıştır. Ancak, bölgedeki en büyük tahribat Haçlılar tarafından yapılmıştır.¹³

Haçlılar Döneminde Orhangazi: 1095 yılından itibaren Haçlı orduları Gemlik yönünden İznik'e sefer düzenlemeye başlamışlardır. Gemlik yönünden İznik'e yaptıkları yürüyüşte 100.000 kişi bulunuyordu. Bu başıbozuk Haçlıların İznik'e doğru

¹³ Raif Kaplanoğlu, *Dün, Bugün, Yarın*, Ankara 1988, s. 11-15.

yaptıkları yürüyüş sırasında, yol üzerinde bulunan tüm yerleşim birimleri yağma edilir, yakılıp yıkılır. 1096 yılında ise Aleksi Kommen komutasındaki Haçlı ordusu Yalova üzerinden İznik'e yürüyüş yapmıştı. Bölge, Haçlı savaşlarının en şiddetlisine 1097 yılında tanık olur. Gat Fruvva de Bulyon ve Baheman komutasında 700.000 kişilik Haçlı ordusu Gemlik yönünden İznik'e saldırıya geçer. Ancak bunca askeri güce karşın İznik'i alamayacaklarını anlayan Haçlı komutanları ilginç bir yola başvurdular. Gemlik Körfezinden gemileri karadan İznik Gölü'ne çekerek kaleyi denizden kuşatma kararı alınır. Nitekim bu olay bir çok kaynakta ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Yüz savaşçıyı alabilecek kadar büyük olan gemiler, insan ve hayvan koşulmuş arabalarla, Gemlik Körfezi'nden İznik Gölü'ne dek bir gecede taşınır, "Ayın ilk ışıkları ile birlikte, kaledekiler Haçlıların gemilerini tüm göl boyunca görünce ve sahile kadar varan savaş borusunun ahengini işitince, gönüllerindeki savaş şevki kırıldı." denilmektedir.¹⁴

Türklerin Bölgeye Gelişi: Bölgeye Türklerin ilk gelişi, 1081 yıllarına rastlar. Bu tarihte Selçuklu Sultanı Süleyman Şah İznik'i alır. Daha sonra da bölgeye Ebu'l-Kâsım hakim olur ve İznik'ten Gemlik'e doğru akınlar yapar. Bu yıllarda bölge, ilk kez Türklerin hakimiyeti altına girmiştir. Ancak, bu hakimiyet kısa sürmüştür. Çünkü Haçlı Savaşları ile bölge tekrar Rumların eline geçmiştir. Bu tarihten sonra da bölge, Orhan Bey dönemine dek Rumların elinde kalmıştır.

Orhan Bey döneminde fethedilen bölgenin fethi ile ilgili, hiçbir belgede kayıt bulunamamıştır. Ancak Bazarköy(Orhangazi)'ün 1330 ile 1335 yılları arasında fethedildiği sanılıyor. Çünkü 1330 tarihinde İznik, 1335 yıllarında Gemlik fethedildiği için Orhangazi'nin bu iki kasabanın fethinden sonra kesinlikle Türk hakimiyeti altına girdiği söylenebilir.¹⁵

Osmanlılar Döneminde Orhangazi: Orhan Bey döneminde kurulan bu yerleşme çevre halkı için bir Pazar yer i işlevi gördüğünden Pazarköy adıyla anıldı.¹⁶ Bazarköy (Orhangazi) Osmanlı Devleti'nin II. Sultanı olan Orhan Bey'in has mülküdür. Orhan Bey, daha sonra bu mülkünü, İznik'te bulunan Mevlana Alaaddin Medresesi'ne vakıf köyü olarak bağışlamıştır. Bazarköy, bu medresenin vakıf köyü olduğundan bu medresede hocalık yapan kişi de Bazarköy'ün sahibidir. Medrese'nin ilk hocası

¹⁴ Kaplanoğlu, a.g.e., s. 23-24.

¹⁵ Kaplanoğlu, a.g.e., s. 24-26.

¹⁶ "Orhangazi" Mad., Ana Britannica Ansiklopedisi, 17. Cilt, İstanbul 1993, s. 154.

“Mevlana Tacettin”dir. Ancak bu Mevlana Tacettin’in kimliği hakkında ne yazık ki hiçbir bilgi bulunmuyor. Mevlana Tacettin’den sonra Bazarköy kimin tasarrufuna girmiştir, bilinmemektedir. Zaten daha sonraki yıllarda İznik’teki medrese harap olmuş, bu sebeple de Bazarköy, Bursa’daki Orhangazi Camii’nin vakıf köyleri arasına katılmıştır. Fatih Sultan Mehmet dönemindeki, Orhan Bey’e ait vakıf defterinde Bazarköy adı sıkça zikredilir. Bazarköy’ün, 1913 yılında “Orhangazi” adını almasının en önemli sebebi de, kurulduğu yıldan bu yana Orhan Bey’in has mülkü ve vakıf köyü olmasıdır.

Bazarköy kurulduğu yıllarda Gürle, kaza merkezi idi. Gürle XIX. asra kadar bölgenin en önemli yerleşim alanı idi. Ünlü İslam gezgini İbni Batuta İznik’e girerken Gürle köyünde bir ahinin evine konuk olmuştur. Gürle’de Âhi teşkilatının varlığı, bu tarihte Gürle’nin ne ölçüde büyük bir yerleşim bölgesi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü, o dönemdeki “Ahi” teşkilatı bir anlamda “Sanayi Odası” konumundadır.

Başbakanlık Arşivinde bulunan bir belgeye göre Gürle köyü, I. Murad’ın lalası olan Lala Şahin Paşa’nın vakfi olduğu yazılıdır. Ancak, o zaman bir ilçe merkezi olan Gürle’nin tümü Lala Şahin’in vakfi değildir.

3 Aralık 1633 yılında Sultan IV. Murat, Gürle ve Sölöz köyleri üzerinden İznik’e giderken yolun bozuk olduğunu görünce İznik kadısını idam ettirir. Bu yıllarda Anadolu’da yaygın olan “Celali” çetelerinin bölgede de boy gösterdiği kesindir.

Osmanlı Devleti’nin son zamanlarına kadar âyânların veya ağaların güçlü çiftlikler kurduğu Orhangazi, Yunan işgalinde de büyük sıkıntılar çekmiştir.¹⁷

Yunan İşgalinde Orhangazi: İlçenin en acı, fakat en onurlu sayfası şüphesiz Yunan işgali döneminde yaşanmıştır. I. Dünya Savaşının ardından 15 Mayıs 1919 tarihinde Anadolu’yu işgal eden Yunanlılar, 20 Haziran 1920 tarihinde başlattıkları ikinci işgal hareketi sonucunda –ne yazık ki- Bursa’yı silah atmadan işgal etmişti. İlçeden geçen Bursa – İstanbul karayolunun önemi sebebi ile Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan hemen sonra 20 Eylül 1919 tarihinden itibaren İngilizler tarafından kontrol altına alınmıştır. 9 Temmuz 1920 tarihinde ise, Yunan işgal kuvvetleri Gemlik bölgesini, İznik gölünün güney kıyısı ve Sölöz bölgesini işgal etmiştir.

¹⁷ Kaplanoğlu, a.g.e., s. 27-34.

İşgal kuvvetleri Gemlik'i işgal ettikten sonra, Bursa yönünden Cemal Bey'in komutasındaki "Gökbayrak Çetesi", Gemlik yönünden İsa Kaptan, Yalova yönünden ise "Laz İbo'nun Çetesi" bölgeye gelmiştir. Bölgenin coğrafi durumunun savunmaya uygun olması sebebiyle Yunan işgal kuvvetleri ilçeye uzun süre girmeyi başaramamıştır.

Hasan İzzettin Dinamo, Kurtuluş Savaşı'nı anlatan ünlü kitabı "Kutsal İsyân"ında eski bir korsan olan ünlü Rize'li İpsiz Recep, Orhangazi'den bir müfreze kurmuş ve bu müfrezenin "Kuvay-ı Milliye"nin sayılı yiğitleri arasındaki belli yerini almıştır." demektedir.

23 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal ATATÜRK başkanlığında toplanan "Heyet-i Temsiliye" toplantısında Orhangazi Direniş Kuvvetlerinden gelen bir telgraf yolladığı öğrenilmiştir. Atatürk'ün "Heyet-i Temsiliye" tutanaklarında geçen söz konusu telgrafa verdiği cevap şöyledir:

"Evet. Buna bir defa yazmalı ki, Bursa ile ilişki kurarlarsa Heyet-i Temsiliye kararlarından haberdar olurlar!"

Yunan işgali öncesinde Karsak boğazı ve Katırlı dağlarında barınan Cemal Bey ve çetesi, kendilerine yardımcı olmayan Sölöz köyünü tümünden, Heceler ve Narlıca köylerini kısmen harap etmişlerdir. Nitekim bu köyler Yunan işgali sırasında, Cemal Bey Çetesine yardım etmedikleri için Yunanlılardan en az zarar gören Türk köyleri olmuşlardır.

Yunan işgali sırasında bölgeye Yunan askerleri ile birlikte yerli Rumların varlığından da söz edilir. Oysa ilçe sınırlarındaki yerleşim birimlerinde bir Rum dahi yaşamamaktadır. Ancak ilçe nüfusunun hemen hemen 2/3'ünü Ermeniler oluşturmaktaydı. Yıllardır, Türkler ile Ermeniler bu ilçede kardeş gibi yaşamışlardır.

Yeniköylü olan Topal Vahan'ın çetesi ve Ermeni Poynak'ın çeteleri ile Gayri Müslüm Sölöz ve Gürle'nin Ermeni çeteleri, Yunan işgali ile birlikte Türk köylerine saldırarak katliamlar yapmışlardır.

Eylül 1920'de Gürle Ermeni çetesi, Akharem ve Gemiç köylerini; 9 Eylül 1920'de Sölöz Ermeni çetesi, Dutluca ve Gölyaka köylerini; 29 Eylül 1920'de Topal Vahan'ın çetesi, Osmaniye'yi yağma edip Vefa köyünü yakıp yıkmışlardır.

Yunan askeri saldırıları ise, 15 Ekim 1920'de Orhangazi'yi hedef alır. 16 Ekim'de Çakırlı (işgalde en fazla zararı gören köydür), 17 Ekim'de ise Üreğil köyünü yakıp yıkan, insanların ölümüne sebep olan Yunanlılar, 20 Mart 1921 günü Orhangazi'deki tüm devlet memurlarını tutuklamışlardır. 16 Nisan 1921 Cumartesi

günü, kadın ve çocukları topluca Gemlik'e süren Yunanlılar, Orhangazi ilçesini tümünden yakmışlardır. Yıkım ve sürgün işini Yüzbaşı Dimitri üstlenmiştir. 17 Nisan Pazar günü de Gedelek'te büyük bir toplu katliam yaşanır.

Yunanlıların yaptığı katliamlardan sonra olayın yerinde belirlenmesi gayesiyle; Uluslar arası bir araştırma kurulunun getirilmesi sağlanarak katliamın daha da büyümesi engellenmiştir. Orhangazi Belediye Başkanı Mehmet Bey, eski Belediye Başkanı Hasan Tahsin Bey, eşraftan Refik Bey'in 8 Mayıs 1921 tarihli dilekçeleri sebebiyle, anlaşma devletleri bölgeye bir inceleme kurulu göndermek zorunda kalmışlardır. Başkanlığını İngiliz General Franks'ın yaptığı kurulda İtalyan Albay Rolotto, Fransız Albay Vick, Kızıllaç'tan iki temsilci ile olayları görüntüleyen Mavrice Gehri bulunmaktaydı. Nitekim bu kurul yola çıkıp Çeltikçi'ye geldiklerinde köyün alevler içinde yandığını görmüşlerdir. Refik Bey bu heyete kılavuzluk yapmıştır. İlçenin ilk fotoğrafları ne yazık ki bu katliam görüntüleri olmuştur. Yunanlıların 10 Eylül 1922 tarihinde Karsak bölgesine çekilmesiyle birlikte, Orhangazi işgalden kurtulmuştur.

İlçeden, Yunan işgali sırasında; 251'i erkek, 176'sı kadın olmak üzere toplam 427 kişi şehit olmuştur. 91'i erkek, 4'ü kadın olmak üzere 95 kayıp vardır.¹⁸

¹⁸ Raif Kaplanoğlu, a.g.e., s. 8.

B) PAZARKÖY (ORHANGAZI) KAZASININ SOSYAL-EKONOMİK YAPISI

a) **Sosyal ve İktisadi Yapısı:** Türkler, bölgeye ilk kez 1080'li yıllarda yerleşmişlerdir. Türk yerleşmesi XIV. asrın sonlarına kadar sürmüştür. Ancak bölgeye en önemli yerleşim Ermeniler tarafından yapılmıştır. XIX. asırda Ermenilerin, ilçe nüfusunun 2/3'ünü oluşturduğu görülmektedir.

Orhan Bey döneminde, bölgeden geçen İbn Batuta, Gürle'de bir "ahi" evinde kaldığını yazmaktadır. Bu tarihte ahilik teşkilatının genellikle gayri Müslimlerce kurulduğu düşünülürse, Gürle'de önemli ölçüde gayrimüslim yaşadığı kabul edilebilir.

İlçedeki Ermeni ve Türk vatandaşları asırlarca kardeşçe yaşamıştır. Bursa Şer'iyye Sicillerinde yapılan araştırmada Türklerle Ermenilerin karşılıklı olarak yaşadıkları davaların azlığı bunun bir ispatıdır. Kilise ve Camilerin birbirine yakın olduğu ilçede, laik ve hoşgörülü bir ortam hüküm sürmekteydi. 1885 yılında ilçede 15 Camii, 8 kilise bulunuyordu. Uzun yıllar Bursa sınırları içinde bir köy olarak varlığını sürdüren Pazarköy, 1893'te gösterdiği gelişme dolayısıyla ilçe merkezi durumuna getirildi.¹⁹

İlçede bulunan Ermenilerin büyük bölümü fakir ve topraksızdı. Nitekim Ermeniler, ilçe nüfusunun 2/3'ünü oluşturmasına rağmen toplam 5 köyde yaşamaktaydı. Bu sebeple çalışan Ermeniler bir karış toprağı dahi değerlendirmek zorunda kalmışlardır. Ermenilerin bir bölümü, Orhangazi'ye işçilik ve hizmetçilik yapmak üzere köylerden gelmekteydi. Ancak Sölöz, Yeniköy ve Gürle Ermenileri arasında çok zenginleri olduğuna da şüphe yoktur. Nitekim iplikçilik endüstrisinin önemli bölümü Ermenilerin hakimiyetindeydi. Yunan işgali öncesinde ilçede bulunan 6 ipek fabrikasından 4'ü Ermeni vatandaşlarındı.

Bursa yıllıklarında Ermeni vatandaşların ilçede önemli görevlere getirildiği anlaşılıyor. 1908-1909 tarihli yıllıklara göre Kaymakam Yardımcısı Agef Yaver adlı bir Ermenidir. Aynı yıllarda ilçe meclisinde bulunan 4 üyeden ikisi Hacı Danik Ağa ve Bedros Ağa adlarında Ermeni vatandaşlarıdır. Aynı yıllarda olağanüstü mahkeme gibi önemli bir kurulda yer alan 2 üyeden biri Agop Efendi adlı bir Ermenidir. 1876 yılında ilçe "Müşavere (danışma)" kurulunda bulunan 6 kişiden 4'ü Ermenidir. 1884-1886

¹⁹ "Orhangazi" Mad., Yurt Ansiklopedisi, 3. Cilt, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 1672.

yıllarında 4 kişilik ilçe meclisinde Vartan ve Zadik Ağalar adlı iki Ermeni vatandaşı bulunur.

Birçok Ermeni vatandaşın “Hacı” unvanını alması, ticari ve dini bir sıfat taşıdıklarının birer göstergesidir. Ayrıca, bir kısım Ermeni vatandaşının Türk adı alması, ilçedeki Ermenilerin kültürel olarak Türklerle ne ölçüde bütünlük sağladığını göstermesi açısından ilginçtir.

Yunan işgali sırasında, Türkler kadar zarar gören ilçe Ermenilerinin büyük bir bölümü, Orhangazili göçmenler ile birlikte önce Gemlik’e, daha sonra da İstanbul’a götürülmüşlerdir. Fakat asırlarca birlikte, kardeşçe yaşayan bu iki millet halkından Türkler, savaş sonunda kasabalarına dönerken, hiçbir Ermeni geri dönmemiştir.

Savaş sonrasında ise Müslüman olup, Türk asıllı olmayan Gürcü, Arnavut, Boşnak ve Pomak göçmenleri ilçeye gelmiştir.

Orhangazili bir kadın veya çocuğun evdeki değeri çok fenadır. Gereksiz telkinler çoktur. Kasabada Lazlar, ailelerini tutsak gibi kullanıyorlar. Türk kadınları da gerek ziraat ve gerek ev işlerinde kocalarıyla çalışırlar. Erkekler, kadınlar üzerinde belirli bir baskı gücüne sahiptirler.²⁰

İlçedeki kadın ve çocuğun bugünkü değerlerine gelince: Bugün ilçe merkezinde çok farklı kültürleri, farklı farklı yaşam biçimleri, inançları bulunan topluluklar bulunmaktadır. Ve ne yazık ki bu topluluklar halen kaynaşmamıştır. Bugün Orhangazi’ye ülkemizin en muhafazakar yöreleri olan Bayburt ve Erzurum-İspir gibi yerlerden gelip yerleşenler ile Bulgaristan’dan, Yunanistan’dan, Yugoslavya’nın havasını teneffüs etmiş, oradan Orhangazi’ye göçmüş aileler vardır. Bu kozmopolit yapısıyla Orhangazi’yi kültür açısından tahlil etmek zordur. Halen ilçedeki bu gruplar, ayrı kahvelere gitmekte, ayrı düşünmekte, ayrı bir yaşam tarzı sürmektedir.

Yerli halk ise, günümüzde bahsi geçen kaynakta belirtildiği gibi olmasa da kadın erkek ilişkilerini seviyeli bir biçimde korumaktadırlar.

Orhangazi’de kadının özgürlüğünün artmasında en önemli faktörlerden biri de şüphesiz kadının çalışmasıdır. İlçede, en az erkek kadar kadın işçi istihdamı vardır. Kadının çalışması, ilçe kadınlarını daha özgür kılmıştır.

Cumhuriyet öncesi, her Mayıs ayının 18’inde “Pazarköy Panayırı” yapılırdı. Bu panayırda çeşitli bölgelerden gelen hayvanların alış-verişi yapılırdı.

²⁰ Son paragrafın Uludağ dergisinin 1935 senesi sayılarından birindeki ifadelerden alındığını görmekteyiz. Raif Kaplıanoğlu, sayı ve sayfa numarasını belirtmediği için, bu bilgiyle yetinmek mecburiyetindeyiz.

1971 – 1976 yılları arasında yapılan bir araştırmada, bu beş yılda köyde 202 olay olmuştur. Bu tarihlerde 7 köyde toplam 106 orman suçu işlenmiş, 2 köyde 6 kız kaçırmaya, 5 köyde 81 arazi ihtilafı olayı olmuştur. Bu yıllarda 16 köy dışarıdan tarım işçisi alırken, 7 köy de dışarıya tarım işçisi göndermiştir.

İlçede spor ve avcılık kulüplerinin çokluğu göze çarpmaktadır. Ayrıca, ilçede her yıl Kasım ayını ilk haftasında yapılan “Milli Zeytin Bayramı”nın yanında, ilki 1987 yılında yapılan “Uluslar arası Folklor Şenliği” düzenlenmektedir.

b) Eğitim: Orhangazi’de bilinen en eski eğitim kurumu medreselerdir. Orhangazi’de bulunan medreseler Yunan işgali ile yıkılmıştır. Orhangazi Cami çevresinde bulunan medrese odalarını sayısı 1909 yılında 14 iken 1920’li yıllarda 12’ye inmiştir. İlmiye yıllığı ve Bursa ili yıllıklarına göre adları bilinen medrese hocaları şunlardır: Aydoslu Mehmet Efendi, Mustafa Bey, Hacı Alaattin Bey, Süleyman Bey ve Hacı Sait Efendi. Sonuncusu olan Hacı Sait Efendinin ilçe medreselerinde 50-60 yıl kadar hocalık yaptığını Bursa yıllıklarından öğrenilmektedir (Bu kişi, Aşır Hoca’nın babası, Dr. Ali Haydar’ın da dedesidir). İlçede bulunan medreselerin ne zaman kurulduğu kesin olara bilinmemektedir. Ancak, ilçedeki medrese eğitimi Yunan işgali ile birlikte kasabanın yanması sonucu sona ermiştir.

İlçede çeşitli tarihlerde düzenlenen okuma-yazma kursları sayesinde, özellikle köylerdeki düşük okuma-yazma oranı yükselmiştir. 1984 yılında köylerde yapılan bir ankete göre okul çağındaki nüfusun okuma-yazma oranı %85-100 arasındadır.

İlçede bulunan Halk Eğitim Müdürlüğü büyük etkinlik göstermiştir. 1988 yılında Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından 5 köyde makine-nakış, 7 köyde giyim olmak üzere toplam 10 köyde 12 kurs açılmıştır. Merkezde ise 5 makine giyim, 1 el nakışı, 2 makine nakış, 1 trikotaj, 1 daktilo kursu açılmıştır. Ortalama her yıl 25 civarında kurs ile Orhangazililere hizmet veren Halk Eğitim Müdürlüğü zaman zaman bağlama, folklor, kalorifer ateşçiliği, yabancı dil ve devlet parasız yatılı okullar için hazırlık kursları açmıştır. İlçedeki etkinliğini 1950 öncesine dek götürebileceğimiz Halkevi, uzun yıllar hizmet vermiştir. Bugünkü Kız Meslek Lisesi’nin bulunduğu alanda hizmet veren Halkevi yanında yapılan salon ile etkinlik alanını genişletmiştir. Halkevi, okuma-yazma başta olmak üzere çok çeşitli kurslar ile eğitim etkinliğini sürdürürken, diğer yandan tiyatro, folklor, spor gibi dallarda da çalışmalarını sürdürmüştür. Halkevi’nin geniş bir kütüphanesi de bulunuyordu.

İlçedeki ilk kütüphane 1977 yılında kurulmuştur. 1988 yılında ise “Yaşar Kadı Halk Kütüphanesi” olarak yeni ve modern binasında hizmetine devam etmiştir.

İlçede ayrıca, Mustafa Desterci ile Müflü Orhan Ersoy’a ait iki binin üzerinde kitap bulunan iki özel kütüphane bulunmaktadır. Orhangazi Lisesi ile İmam hatip Liselerinin kütüphanelerinde de iki binin üzerinde kitap bulunmaktadır.²¹

²¹ Kaplanoğlu, a.g.c., s. 60-64.

İKİNCİ BÖLÜM
DEMOGRAFİK YAPI VE İKTİSADİ KAYNAKLAR
A) KÖYLERİN DEMOGRAFİK YAPISI

a) Nüfusu

İlçenin bulunduğu alan, tarihin ilk devirlerinden bu yana insanların yoğun yerleşimlerine sahne olmuştur.

Ilıpınar'da yapılan kazılarda; ilçede X. bin yıl öncesinde de önemli uygarlıklar oluşturulduğu ve önemli sayıda insanın bu bölgede yaşadığı anlaşılmıştır. Sölöz, Yeniköy, Tepecik ve Ilıpınar'ın bir kilometre yakınında bulunan Hacılartepe höyüklerinde yapılan yüzeysel araştırmalarda da bu bölgelerde tarih öncesi devirlere dek inen önemli yerleşim alanları olduğu belirlenmiştir. Tarih öncesi döneme ait olan bu denli höyüğün, bu kadar dar bir alanda birlikte bulunmuş olması, bölgenin tarih öncesinden bu yana yoğun bir yerleşim alanı olduğunun açık bir delilidir.

Etrafı yüksek dağlarla çevrili, güzel bir köyün kıyısında, verimli bir ovaya sahip bulunan bölge, Anadolu'da kurulmuş tüm büyük uygarlıklar döneminde önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Ancak, gölün doğu kıyısında İznik kentinin kurulmasıyla gölün batı kıyısı, yani bölgenin önemi bir ölçüde azalmıştır.

Roma devrinde İznik gölünün batısında, II. Yüzyılda kurulan Basilinopolis'in IV. Yüzyılda kent aşamasına yükselerek IX. Yüzyıla dek önemli bir yerleşim alanı olarak varlığını sürdürdüğü, kilise kayıtlarından anlaşılmıştır.

Bölgede belirlenebilen 15-20 civarında antik yerleşim kalıntısı bulunmaktadır. Bazı antik yerleşim alanları şunlardır. İlçe merkezinde: Ilıpınar, Hacılartepe. Göl kapak bölgesi, Santral yolu, Mercanlar, Çele'de Arnavut Nazif'in yeri, Kilise Tarla, Kaynarca, Terziler ve Nadir bölgesi. Yeniköy'de Tepecik, Kayaçukur, Üreğil'de Beceköy, Çakırlı'da Taşlık, Keramet'te Ilıca ve Conga, Gölyaka'da Kavşak mevkii, Çeltikçi'de Beyköy, Paşapınar ve Heceler'de Göl kıyı mevkii.

Antik dönemde bölgenin önemli kentleri olan Kios (Gemlik), Nikia (İznik) ve Nikemodia (İzmit) arasındaki yollar çok önemli ve işlektir. Bu, yollar üzerindeki yerleşim alanlarının önemini de artırmaktaydı. Antik dönemde Gemlik ve İznik arasında yer alan yolun önemi sebebiyle Basilinopolis Atrao-Pythopolis, daha sonra da Sölöz ve Gürle'nin hep bu yol güzergahı üzerinde bunmaları önemlerini artırmıştır. Nitekim Gürle köyü, bu yolun önemini sürdürdüğü XIII-XIX. asırlarda bölgenin en önemli

yerleşim alanı olmuştur. Bu asırdan sonra İznik-Gemlik yolunun önemini yitirmesi, Bursa-Gemlik-Yalova yolunun öneminin artması ile, bu yol üzerinde bulunan Orhangazi, Yeniköy ve Çengiler gelişme göstermiştir.²²

İlçeyle ilgili ilk nüfus verileri 1869 yılında alınmıştır. Bu verilere göre, ilçede bu tarihte 7608 vergi yükümlüsü erkek bulunmaktadır. 1880 yılında ise bu sayı 9540'a yükselmiştir. Diğer yıllara göre ilçede nüfus:

Tablo-1 Osmanlı Devleti Zamanında Pazarköy (Orhangazi) İlçesi Nüfusu

SENE	NÜFUS
1893	21.498
1895	17.879
1897	20.420
1898	20.857
1899	21.459
1900	21.896
1901	22.151
1903	31.177
1905	33.136
1909	33.397

İlçede, 1880 yılında 9.540 vergi yükümlüsü erkek bulunurken, 1893 yılında nüfus 21.498'e yükselir. Bu verinin yüksekliği, 1880 verisinde sadece vergi yükümlüsü erkek nüfusun göz önünde tutulması ve ilçeye bağlanan köy sayısının artmasıdır. Nitekim 1893 yılı öncesinde bir bucak merkezi Orhangazi'ye 15 köy bağlı iken, ilçe merkezi olduktan sonra Orhangazi'ye bağlı köy sayısı 32'ye yükselmiştir.

Çizelgede görüldüğü gibi 1893-1895 yılları arasında ilçedeki nüfus sayısı düşmüştür. Bunun sebebi, o yıllarda gelişen Ermeni olaylarıdır. İlçe nüfusunda 1901-1903 yıllarında büyük artış görülür. Bu tarihte 20.000 civarında olan ilçe nüfusuna 10.000 kişi daha katılmıştır. Bu tarihte ilçeye büyük oranda göçmen geldiği anlaşılmakta olup, kurulan "Göçmen Komisyonu" da "93 Harbi" mağdurlarının yerleştirilmesinde mühim görevler üstlenmiştir. Samanlı Dağları'na bir plan dahilinde yerleştirilen bu göçmenlerin kurduğu Esadiye, Reşadiye, Mahmudiye, Mahmuriye, Osmaniye, Selimiye gibi adlarının ardında "ye" ekli köylerin Kafkas kökenli olduklarını bildiğimizden, bu köylerdeki nüfus Kafkasyalıdır, hükmünü verebiliriz. Ayrıca ilçede,

²² Kaplanoğlu, a.g.e., s. 64-65.

Altıkoz, Almaakı, Beşpınar, Sandıklı, Esaiş, Kavali Vefa adlarında çok sayıda köy Samanlı Dağlarında Ermeni varlığına karşı birer tampon bölge olarak kurulmuştur.

Sölöz ve Gürle gibi gayrimüslim köylerinin hemen yanında Müslüman köylerin teşekkül ettirilmesi, XIX. asrın tipik Osmanlı siyasetiydi. Nitekim, gerek 1894-1895 ve gerekse II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan Ermeni çeteleri, Türk köylerle bulunduğu için etkili olamamışlardır. I. Dünya Savaşı'nda ise, ilçedeki Ermenilerin önemli bir bölümü göçürülmüşlerdir. Geriye kalan Ermeniler, Yunan çekilmesiyle ilçeyi terk etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilçede bir Ermeni vatandaşa dahi rastlanılmamıştır.

1870 yılında ilçe merkezinin nüfusu 3261 iken, 1909 yılında bu sayı, 1800'e iner. 1924 yılında ise, merkez ilçe 1000 hane, yani yaklaşık 4.000 kişi iken, 1927 yılında bu sayı, 1877'ye inmiştir. İşgal sırasında ilçeyi terk eden ilçe sakinlerinin büyük bölümünün Orhangazi'ye dönmediği anlaşılıyor.

Tablo-2 Cumhuriyet Sonrasında Yıllara Göre Orhangazi'nin Nüfusu²³

Yılı	Merkez Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus	Yüzölçümü Km.	% Oranı
1927	1.877	14.391	16.268	—	—
1935	2.625	15.416	18.041	326	55
1940	2.659	16.057	18.716	319	58
1945	3.214	17.138	20.352	319	64
1950	3.687	19.263	22.950	319	72
1955	4.750	19.778	24.537	330	74
1960	7.208	21.471	28.678	325	88
1965	7.930	22.645	30.575	476	64
1970	9.191	22.441	31.632	476	66
1975	12.178	20.695	32.873	476	69
1980	18.733	22.732	41.465	476	87
1985	23.314	23.172	46.486	476	98

²³ Kaplanoğlu, a.g.e., s. 64-69.

b) İsimler

ba) Yer İsimleri:

Pazarköy kazâsı, savaşlar neticesinde göçen veya muhtelif sebeplerle buraya yerleşen çevre bölge halkını yerli halk ile barındıran bir yapıya sahiptir. Orul veya belgede geçen haliyle “Oril” isminden de anlaşılacağı gibi Türkçe isme sahip olan ve “bir yerde toplanmak, birleşmek” manasına gelen bir karyedir. Pazarköy, bugünkü ismiyle Orhangazi kazası mahallelerinden olan Muradiye mahallesi de, Osmanlı hükümdarlarının icrâat, hizmet ve îmarları neticesinde kendi isimlerinin bir köye, kazaya, sancağa verilmesine nispetle Murat Hüdavendigar’a atfen hatırasının bu mahallede yaşatılması ihtimalini bünyesinden taşıyan bir yerleşim birimidir.

Çakırlı ismi ise, bilindiği üzere bir göz şekli olan Çakır göze veya Çakır ismini taşıyan bir şahsa nispetle verilmiş olmalıdır.

Dikkati en çok çeken yerleşim birimi; Kırsak Müsellem karyesidir. “Kırsak” Türkçe bir kelime olup “kırs”²⁴ kökünden türeyen ve “ak” çoğul ekini alan bir köy ismidir. Manası, kıskanç olan bu kelimedenden türediği de kuvvetle muhtemeldir. Müsellem ise, Orhan Bey döneminden itibaren Osmanlı ordusunun mühim bir askerî kolu olan atlı birliklere, köylerden toplanan gençlerden teşkil edilen teşkilata verilen isimdir. Müsellem ismi, Pazarköy ve çevresindeki karyelerin, bölgelerin Osmanlı ordusunun müsellem birlikleri için hizmet verdiğini düşündürmektedir.

Gülнар kazâsı ve karyelerinde hakim unsur Yörüklerse ve bu yapı temettu’ât defterlerine* yansıtılmışsa, Pazarköy kazası ve köylerinde de yerleşik unsur ve lakaplarından da anlaşılacağı gibi muhtelif sebeplerle bu havaliye göçen şahıslar ekseriyeti teşkil etmektedir.

bb) Şahıs İsimleri:

Temettu defterlerinde vergi vermeye mükellef olan hane reislerinin elkap-esâmî-unvanları kayıtlıdır. Defterlerde; bin, oğlu, ibn-i binti, zevcesi, kerîmesi kelimeleri ekseriyetle bulunmaktadır. Kullanılan isimler, umum itibariyle İslâmî isimler olup, Hazreti Peygamberin isminin Türkçeleştirilmiş olan Mehmed, diğer isimleri Ahmed,

²⁴ Kelimenin manasını tahlil için bkz. Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü, Cilt VIII, Ankara 1993, s. 2836.

* Mustafa ÇOBAN, Temettu Defterlerine Göre Gülнар Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu (1845), Niğde 2002, s. 7-10.

Mahmud, Mustafa, Hulefâ-i Râşidîn(Dört Halife)'in isimleri olan Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Peygamberimizin torunları olan Hasan ve Hüseyin'in isimleri yanında Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri geçen peygamberlerin, bilhassa Musa, İbrahim, Süleyman, İsmail Peygamberlerin isimleri göze çarpmaktadır.

Bunun yanında, Türkçe olan, Kara, Deli, Beyhan, İbiş, Koca, Düldül, Tatar, Zeliha (Züleyha'nın Türkçeleştirilmiş), Karagöz, Yanık, Durmuş, Mercan, Çakır, Mıstık, Yazıcı, Aşık, Satılmış, Toraman, Pınar, Ayvaz, Körpe, Çakal, Tulum, Dede, Alagöz, Gemalmaz, Genç kelimeleri de hem lakap, hem de isim olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Çolak, Küçük, Sağır, Topal, Cüce, Uzun, Kısa, Köse Sarı sıfatları isim olarak kullanılmaktadır.

bc) En Fazla Kullanılan İsimler:

5 yerleşim birimi içerisinde en fazla kullanılan hane reisi ismi, 49 kişi ve %14'lük bir oranla "Mehmet"tir. Mehmet isminin köylerdeki hane reisi sayısına oranı şöyledir:

121 kişilik hane reisi nüfusuna sahip Orul karyesinde, Mehmet nüfusu, 19 kişiden mürekkep olup, toplam hane reisi nüfusuna oranı ise %16'dır. Toplam nüfusa oranda birinciliği elde eden "Mehmet"ler, Orul karyesinde de bu özelliklerini korumuşlardır.

44 kişilik hane reisi nüfusuna sahip Cedid Müsellem karyesinde Mehmet nüfusu, 6 fertten ibaret olup, köyün toplam hane reisi nüfusuna oranı ise, %14'tür. Orul'da olduğu gibi Cedid Müsellem karyesinde de birinciliklerini muhafaza etmişlerdir.

38 kişilik hane reisi nüfusuna sahip Muradiye Mahallesinde, 9 Mehmet'in %24'lük bir oranla, neredeyse her dört haneden birinin reisinin Mehmet olduğu gerçeğini göstermiştir.

108 kişilik hane reisi nüfusuna sahip Çakırlı karyesinde Mehmet nüfusu, 10 kişi olup, bu rakam köyün toplam hane reisine %9'lük bir oranın varlığını belirtir mahiyettedir. Çakırlı'da isim tahtını Ali'lere (14 kişi ve %13'lük paya sahip) kaptıran Mehmet'ler, yine 10 kişilik hane reisi nüfusuna sahip olan Osman'larla ikinciliği paylaşmışlardır. Çakırlı, Mehmet'lerden fazla bulunan Ali'ler, Mehmet'lere denk Osman'ların bulunduğu bir yerleşim birimidir.

44 kişilik hane reisi nüfusuna sahip Kırsak Müsellem karyesinde ise, en fazla bulunan hane reisi ismi, Mustafa ve Halil'dir. 7'şer kişinin bu iki ismi taşıdığına, bu

isimlerin köy genelinde %16'şar oranlı hane reisini temsil ettiğine bakılırsa; yekun %32'lik bir kesimin, neredeyse köyün üçte birinin bu iki ismi taşıyan insanlardan teşekkül ettiği görülür. Bu köyün diğer köylerden ayrılan yanı, en fazla kullanılan isimlerin Mehmet veya Ali olmayışıdır. Anadolu'da genelde Mehmet ve Ali'ler en fazla konulan isimler zümresindedir.²⁵ Bu açıdan bakıldığında, Kırşak Müsellem köyü, bir istisna olarak kalmaktadır.

Hane reisi isimlerinde ikinciliği (Kırşak Müsellem dışında) "Ali" isminin, 355 kişi içerisinde 35 kişi ve %10'luk bir payla ele geçirdiği görülmüştür.

Orul köyünde 121 kişilik hane reisi nüfusu içerisinde 11'er kişiye isim olan Mustafa ve Ali, %9'luk payla ikinciliği paylaşmaktadırlar. Çift isimlilere bakıldığında Ali isminin kullanıldığını hesaba katarsak, Mustafa ismini geçeceği şüphesizdir. Çift isimler ayrı bir kategoride incelendiğinden bu hesaplama dahil edilmemiştir.

Cedid Müsellem köyünde 44 kişilik hane reisi nüfusu içerisinde, 5'er kişiye isim olan Ahmed ve Ali, %11'lik payla ikinciliği elde etmişlerdir. Ali ismi, her ne kadar adet itibariyle ortağı olan isimler bulunsa da ikinciliği terk etmemiştir.

Muradiye mahallesinde ise, 38 kişilik hane reisi potansiyelinden 3'er kişiye isim olan Mustafa ve Ali, %8'lik bir oranla ikinciliği paylaşmıştır.

Çakırlı köyünde 108 kişilik hane reisi nüfusu içerisinde, liderlik Ali'lerdedir. Bu köyün ikinci en fazla kullanılan isimleri, Mehmet ve Osman'dır. 10'ar kişiye isim olan Mehmet ve Osman, %9'luk oranlarla ikinciliği paylaşmıştır.

Kırşak Müsellem köyünde ise, 44 kişilik hane reisleri nüfusu içerisinde 5'er kişiyi temsil eden Ahmet ve Mehmet isimleri, %11'lik bir paya sahip olmanın yanında ikinciliği de paylaşmaktadırlar.

Mehmet ve Ali isimlerine sahip hane reisleri dışındaki hane reislerinin toplam nüfus içerisindeki payları ise şöyledir:

En fazla kullanılan üçüncü hane reisi ismi ise; 355 kişi içerisinde 29 kişiye isim olup, %8'lik bir paya sahip olan Mustafa'dır.

En fazla kullanılan dördüncü hane reisi ismi ise; 355 kişi içerisinde 26 kişiye isim olup, %7'lik bir paya sahip olan Ahmet'tir.

²⁵ Bu hususta tezimizi destekler nitelikte olan eserler: Mustafa ÇOBAN, "Temettu Defterlerine Göre Gülnar Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu (1845)", Niğde 2002, s. 19-22, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; Ümit ATEŞ, "Bursa Kazası Alişar, Gölcük, Seç, Akça ve Anarhdere Köyleri'nin Temettu Defterleri'nin Tahlili Ve Değerlendirilmesi (H. 1260-1261 / M. 1844-1845)", Niğde 2002, s. 23-24., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

En fazla kullanılan beşinci hane reisi ismi ise; 355 kişi içerisinde 21 kişiye isim olup, %6'lık bir paya sahip olan Osman'dır.

Bu sıralamadan sonra, en fazla kullanılan hane reislerinin isimlerini oranlarıyla şu şekilde görmekteyiz:

En fazla kullanılan altıncı hane reisi ismi ve oranı; 17 kişi ve %5'lik oranla İbrahim'dir. Yedincileri ise; 14 kişi ve %4'lük oranıyla Hasan ve Halil isimleridir. Sekizincisi, 10 kişi ve %3'lük oranla Bekir; dokuzuncusu ise, 8 kişi ve %8'lik oranıyla Ömer'dir.²⁶

Aşağıda köylerde en fazla kullanılan hane reislerinin isimleri verilmiştir:

Tablo-3 Köylerde En Fazla Kullanılan Hane Reisi İsimleri ve Oranları

Eyalet: Bolu Sancağ: İzmit Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	Mehmed		Ali		Mustafa		Ahmed		Osman		İbrahim		Hasan		Hüseyin		Halil		Bekir		Ömer	
		Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi	Kişi	Yüzdesi
Orul	121	19	% 16	11	% 9	11	% 9	8	% 7	7	% 6	7	% 6	5	% 4	4	% 3	4	% 3	5	% 4	4	% 3
Cedid Müsellem	44	6	% 14	5	% 11			5	% 11			2	% 5			2	% 5						
Muradiye	38	9	% 24	3	% 8	3	% 8	1	% 3	2	% 5	2	% 5										
Çankırılı	108	10	% 9	14	% 13	8	% 7	7	% 6	10	% 9	6	% 6	7	% 6	4	% 4	3	% 3	5	% 5	4	% 4
Kırsak Müsellem	44	5	% 11	2	% 5	7	% 16	5	% 11	2	% 5			2	% 5	3	% 7	7	% 16				
Toplam	355	49	% 14	35	% 10	29	% 8	26	% 7	21	% 6	17	% 5	14	% 4	13	% 4	14	% 4	10	% 3	8	% 2

bd) Bayan İsimleri

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. ML. VRD. TMT. 4470, 4471, 4472, 4473, 4476 numaralı defterler.

Pazarköy kazasının Muradiye mahallesi ve dört köyünün incelendiği bu çalışmada, 355 kişiden oluşan hane reisinin içerisinde, 16 hane reisinin bayan olduğu görülmüştür. Bu rakam, toplam hane reislerine oranın %5 olduğunun resmidir.

Orul köyü, 4 kişiyle, bayan hane reisi nüfusunun %25'ini bünyesinde barındırmaktadır. Yine toplam hane reisi 121 kişiden mürekkep olan Orul köyünde bulunan 4 bayan hane reisi, toplam hane reisi nüfusu içerisinde hane reisliği vasfıyla %3'lük bir orana sahiptir.

Cedid Müsellem köyü ise, 7 kişilik bayan hane reisi nüfusuyla, toplam bayan hane reislerinin %44'ünü oluşturmakta olup, 44 hane reisinden oluşan Cedid Müsellem köyünün toplam hane reisi nüfusuna oranı ise %16'dır. Bu, azımsanmayacak derecede bir rakamdır.

Muradiye Mahallesi, 4 kişilik bayan hane reisi nüfusuyla, toplam bayan hane reislerinin %25'ini oluşturmaktadır. 38 haneden oluşan Muradiye mahallesinde, bayan hane reisleri, toplam hane reisleri içerisinde %11'lik bir orana sahiptirler.

Çakırlı köyünde ise, bir adet hane reisi bulunmakta olup, bu rakam toplam bayan hane reislerine %1'e yakın bir oranın varlığına işaret etmektedir. 108 kişiden oluşan, Çakırlı köyü hane reisleri nüfusu içerisinde 1 kişilik bayan hane reisinin varlığı, bu köyde, erkek nüfusun hane reisliğindeki ezici üstünlüğünü göstermektedir.

Hane reisi bayanlar içerisinde dikkati çeken nokta, isimlerin Müslümanlık vasfı taşıması yanında, Türkçe ismi olan bayanların azlığıdır. Cedid Müsellem karyesinde 23 numaralı hanenin reisi olan "Beyhan Kadın" ile Muradiye mahallesinde 38 numaralı hanenin reisi olan "Karamanlı zevcesi Zeliha Hatun" dışında 12 hane reisinin isimleri İslamî karakterli isimlerdir: Tevhide, Ümmü Gülsüm (2 kişi), 'Âbide, Fatıma (3 kişi), Hanife, Vahide, Hüsniye, Nefise, Zübeyde gibi.

Muradiye mahallesinde 35 numaralı hanenin reisi olan "Ortaköylü Mustafa zevcesi" ile 36 numaralı hanenin reisi olan "Debbağ Hüseyin zevcesi" ifadeden de anlaşılacağı gibi, isimleri verilmeyip sadece kimin hanımı olduklarına vurgu yapılan bayan hane reisleridir.

Bir tespiti belirtmek yerinde olur: Erkek isimlerinde de, bayan isimlerinde de İslamî isimlerin ağırlıklı oluşu, özellikle de Peygamber Efendimizin isimlerinden olan Mehmed, Ahmed, Mahmud, Mustafa, Dört Halife'nin isimleri olan Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Peygamber Efendimizin torunlarının isimleri olan Hasan ve Hüseyin, Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlerden İbrahim, İsmail, Salih, Halil gibi

isimler ekseriyetle kullanılan isimlerdendir. Bayan hane reisi isimleri de aynı çizgidedir. 3 adet Fatıma'nın, 2 adet Ümmü Gülsüm'ün varlığı, Peygamber Efendimizin kızları olan bu iki isim sahiplerine ve O'nun yüce hatırasına olan hürmettendir.

Aşağıdaki tabloda, bayan hane reislerinin, köyleri, hane numaraları ve isimleri verilmiştir:

Tablo-4 Bayan Hane Reislerinin İsimleri ve Toplam Nüfusa Oranları²⁷

Eyalet: Boln Sancak: İzmit Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	Hane Numarası	Unvan Elkap Esami	Bayan Hane Reisi Sayısının Toplam Hane Reisi Sayısına Oranı	Köydeki Bayan Hane Reisi Sayısının Toplam Bayan Hane Reisi Sayısına Oranı
Orul	121	77	Deli Mustafa zevcesi Tevhide binti Mehmed	% 3	% 25
		114	Durmuşoğlu zevcesi Ümmü Gülsüm binti Abdullah		
		116	Karadayı İsmail zevcesi Ümmü Gülsüm binti Mustafa		
		118	Toraman Mustafa zevcesi 'Âbide Hatun		
Cedid Mîselleme	44	20	Emin zevcesi Fatıma Hatun	% 16	% 44
		21	Mollaoğlu kerimesi Fatıma Kadın		
		23	Beyhan Kadın		
		29	Merkum İbrahim oğlu zevcesi Hanife Kadın		
		35	Merkumun (Osman) validesi Vahide Kadın		
		37	Emin zevcesi Hüsniye Hatun		
Muradiye	38	35	Ortaköylü Mustafa zevcesi	% 11	% 25
		36	Debbağ Hüseyin zevcesi		
		37	Hacı Mustafa zevcesi Fatıma Hatun		
		38	Karamanlı zevcesi Zeliha Hatun		
Çakırh	108	89	Derviş Ali zevcesi Zübeyde Hatun	% 1	% 6
Toplam			Yekun 16 kişilik bayan hane reisi nüfusu vardır		% 100

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. ML. VRD. TMT. 4470, 4471, 4472, 4473, 4476 numaralı defterler.

c) Meslekler

Diğer temettü defterlerinin aksine, Pazarköy kazası temettü defterlerinde meslekî bilgilere pek az yer verilmiştir. Beş yerleşim biriminde erbab-ı zirâ'at dışında kalan meslek gruplarının tablosu aşağıda gösterilmiştir:

Tablo-5 Erbâb-ı Zirâ'at Dışındaki Meslek Gruplarının Dağılımı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	Hâne No	Hane Reislerinin İsimleri	Hane Reislerinin Meslekleri	Zuhurât-ı Seneviyesi (Toplam Gelir)
Orul	121	12	Mıstık Mustafa	Sebze Satıcısı	105 guruş
		71	Koca İsmâ'il bin Süleyman	İşçi	İşçi olduğu için geliri yoktur
Muradiye	38	25	Berber Mustafa	Berber	Zuhurâtı yoktur
		26	Düldül oğlu Hacı İbrahim	Kiracı*	Zuhurâtı yoktur
		28	İsmi okunamadı	Kiracı	Zuhurâtı yoktur
		31	Geredeli Osman	Hizmetkâr	Zuhurâtı yoktur
		33	Samanlılı Mehmed	Kiracı	350 guruş
Çakırlı	108	35	Veli oğlu Ali	Sel Değirmeni	165 guruş
		47	Berber Hasan oğlu Emrullah	Kahvehane	265 guruş
		65	Berber Ahmed	Berber	150 guruş

Yerleşim birimlerinde Köşker oğlu Ali, Köşker oğlu Ahmed gibi lakaplar da geçmektedir. Köşkerlik eskiden ayakkabı tamircisine verilen addır. Lakaplar, meslek ve isimle birlikte anılmaktadır.

En fazla meslek grubundan kar elde edenlerin kiracı Samanlılı Mehmed olduğu görülür. İkinci olarak da Veli oğlu Ali'nin su değirmeni sayesinde en yüksek kârı elde ettiğini görürüz. Bunu da burada ziraatçılığın yaygın olmasına bağlayabiliriz. Kahvehane işleten Berber Hasan oğlu Emrullah da 265 guruş gelir elde etmiştir. Berberin de bir tane olduğu görülmektedir. Berber, su değirmeni kadar kâr elde etmiştir. Sebze satıcısı Mıstık Mustafa da bugünkü manavlık müessesesinin işlevlerini H. H. 1260/ M. 1844-1261 / M. 1844 - 1845 senelerinde ifa etmektedir. İşçilerin yıllık

* Günümüzden farklı olarak, buradaki kiracı kavramı, binasını veya toprağını kiraya vererek gelir elde eden kimse anlamındadır.

gelirinin olmadığı görülmektedir. Çünkü, geçimini sağlayabilecek kadar kazanabilmektedir.

Muradiye'nin diğer yerleşim birimlerinden farkı, mahalle olmasıdır. Bu özelliğinden bahisle, meslek gruplarının çokluğunu -38 hanelik bir yerleşim birimi olmasına rağmen- yadırgamamak gerekir.

Köylerde ise, köy halkının yaşantısına uygun meslekler daha yaygındır. Sel değirmeni, kahvehane gibi, Orul karyesinde sebze satıcısının olması, bu karyede sebzenin yetiştirildiğini, önemli yer tuttuğunu göstermektedir. Bolu ve İzmit bölgesi, zaten iklim olarak bu kabilden işlere uygun bir bölgedir. Muradiye mahallesi daha fazla kent yaşamı sergilediği için hizmetkârların olduğu görülmektedir. Bunun yanında Muradiye mahallesinde arsa veya dükkanını kiraya verenlere sıkça rastlanmaktadır.²⁸

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. ML. VRD. TMT. 4470, 4471, 4472, 4473, 4476 numaralı defterler.

B) İKTİSADİ KAYNAKLAR

Yerleşim yerlerinin oluşması ve gelişmesinde siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik sebepler kadar, o yerleşim yerinin bulunduğu bölgenin coğrafi özellikleri de önemli rol oynar. Fizikî şartlar, iskân olunacak yerlerin seçilmesinde ve bu seçilen yerleşim yerlerinin gelişmesinde önemli bir mevkie sahiptir. Özellikle coğrafi faktörün, ulaşım ve haberleşmenin yetersiz olduğu önceki dönemlerde iktisadi ve sosyal hayat üzerindeki etkisi çok fazladır.

Bir ülke ekonomisinde gelir kaynaklarının dağılımı sektörlere göre farklılık gösterdiği gibi, yerleşim yeri, bölge, köy-şehir iskan merkezlerine göre de farklılık göstermektedir. Kırsal kesim ise, ekonomik hayatın ihtisas kazanmadığı, buna bir ölçü de ihtiyaç duyulmadığı, ilişkilerin anonim değil şahsileştiği, üretimin geçimlilik, tüketimin az ve yaygınlaşmadığı, gelir kaynaklarının en önemli alanlarını tarım ve hayvancılığın oluşturduğu küçük yerleşim birimleridir.²⁹

Sanayinin gelişmediği ve belirli bölgelerde münhasır kaldığı Osmanlı Devletinde tarımın toplam hasıla içerisindeki payı yüksektir. Zaten ekonomik yapı genel çerçeve içerisinde tarıma dayanmaktadır. Her ne kadar Bolu eyaletinin İzmid sancağına tâbi olsa da Pazarköy kazası, Bursa havalisine daha yakın olan ve günümüzde Orhangazi olarak bilinen, aynı zamanda verimli arazisi ile ipek üretimi ve ipek üretimi için gerekli olan dut yetiştiriciliğinde mühim bir bölgedir. İkliminin uygunluğu tarımsal ve hayvansal üretimin çeşitliliğini artırıcı güç olmuştur. Söz konusu bölgenin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler, zeytin, buğday, arpa ve üzumdür. Ayrıca koyun ve sığır yetiştirilir. İpekböcekçiliği ve balıkçılık yapılır. Günümüzde karayolu açısından elverişli olan ilçede çeşitli dallarda etkinlik gösteren bazı sanayi tesisleri kurulmuştur. Bunların başlıcaları dokuma, kibrit ve döküm sanayidir.³⁰

İktisâdi kaynaklara başlamadan önce temettü defterleri yazılırken hane, arazi, tarım ürünleri, hayvan ve sâirenin tespiti ile bunlardan alınan vergilerin hangi kıstaslara göre belirlenerek yazıldığı hakkında bir az bilgi aktarımının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Temettü defterlerinde hane reislerinin tarla, bağ, bahçe ve bostan gibi gayr-i menkullerinin teferruatlı bir biçimde dökümleri yapılmıştır. Ancak bu kısımda da H.

²⁹ Said ÖZTÜRK, a.g.e., s. 109

³⁰ "Orhangazi" Mad., Ana Britannica Ansiklopedisi, 17. Cilt, s. 154.

1256/ M. 1840 ile H. 1260/ M. 1844 – H. 1261 / M. 1845 tarihli defterler arasında fark görülmektedir. Şöyle ki; birincilerde tarla, bağ, bahçe gibi ekili dikili gayr-i menkullerin dönüm olarak yüzölçümü; ev, dükkan, kahvehane gibi binaların adedi ile altında kıymetleri verilmiştir. Anlaşılan, bu sayımlarda kıymetlerinin değil, yıllık gelirlerinin bilinmesi önemli olduğundan ilk bilgiler yetersiz ve bir kısmı lüzumsuz bulunmuş ve H. 1261/ M. 1845'te değişiklik yapılarak, bilgilerden “kıymet” hanesi çıkarılıp yerine “hâsılât-ı seneviyesi” konmuştur. Halbuki kıymet bırakılarak, hasılat ilave edilmiş olsaydı, iktisat tarihi açısından çok daha faydalı olurdu. Böylece, tam değerlerinin yazılmamış olduğu düşünülürse bile, yaklaşık olarak o tarihteki gayr-i menkul fiyatlarının tespiti de yapılabilirdi. Halbuki ikinci tahrirde H. 1260/ M. 1844 yılı için hakiki, H. 1261/ M. 1845 yılı için tahmini gelirin kaydedilmesiyle yetinilmiştir.³¹

Bu bölümde, dönem içerisinde değerlendirilmesi yapılan beş yerleşim biriminin sosyal ve ekonomik yapıları incelenerek, esaslı olarak ekonomik hayat ve daha özelde de tarım, konu bütünlüğü içerisinde ele alınacaktır.

³¹ Mübahat S. Küttükoğlu, “a.g.m.”, *Bellefen*, C. LIX, Sayı: 225, s. 405.

a) Ziraat

Osmanlı Devleti ziraat istatistiklerinde, 10 dönüme kadar olan zirai işletmeler küçük, 10-50 dönüm arasındakiler orta, 50 dönümden fazla olanlar ise büyük işletme olarak kabul edilmiştir.³²

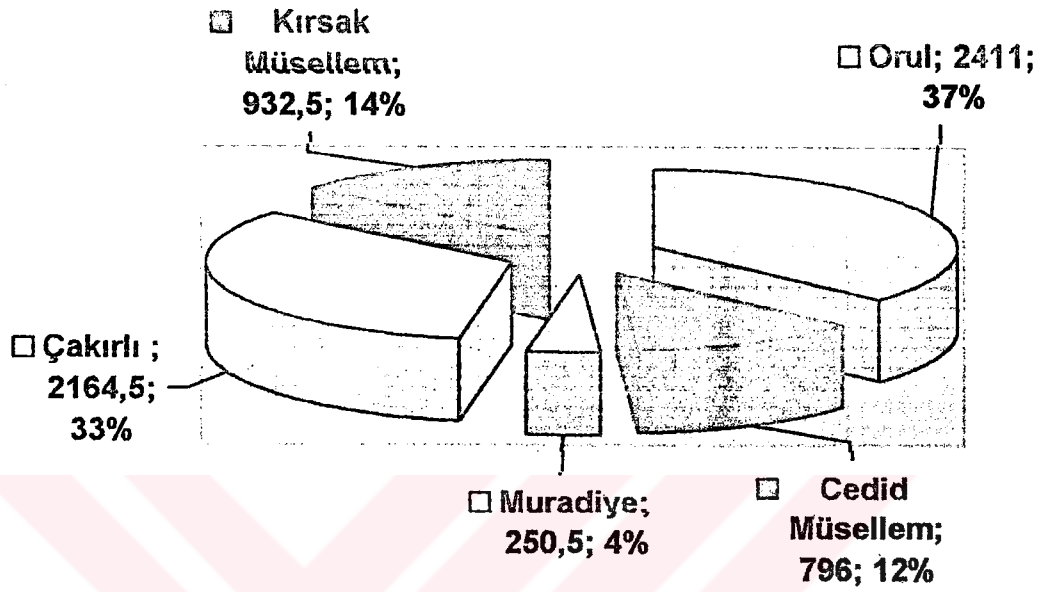
İncelemesi yapılan, Pazarköy'e bağlı –Muradiye mahallesi haricinde- dört köyün geçim kaynağı ağırlıklı olarak zirâattır. Aşağıda çıkarılan tabloda, temettuat defterlerine göre beş yerleşim biriminde bulunan toplam toprak miktarı ve bu toprakların ne şekilde tasarruf edildiğini gösteren bilgiler bulunmaktadır:

Tablo-6 Zirâi Toprakların Köylere Göre Dağılımı

ZİRÂİ TOPRAKLAR							
Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	Gayr-i Mezru' Tarla	Kıralık Tarla Dönüm	Mezru' Tarla Dönüm	Dut Bahçesi Dönüm	Bağ Dönüm	TOPLAM ARAZİ
Orul	121	996	100	754,5	194	366,5	2411
Cedid Müsellem	44	451	117	12,5	78,5	137	796
Muradiye	38	53	22	9	89	77,5	250,5
Çakırlı	108	746,5	47	822	194,5	354,5	2164,5
Kırsak Müsellem	44	465,5	51	260	103,5	52,5	932,5
TOPLAM	355	2712	337	1858	659,5	988	6554,5

³² Kütükoğlu, "a.g.m.", s. 407.

Grafik-1 Köylerin Toprak Miktarları

□ Orul □ Cedit Müsellem □ Muradiye □ Çakırlı □ Kırsak Müsellem

aa) Toprakların Dağılımı

aaa) Mezrû Tarla:

Temettuat defterlerinde ekili-dikili tarlalar, “mezrû’ tarla” olarak ifade olunmuştur. Buna mukabil, icara(kiraya) tarlalarla, o yıl nadasa bırakılan veya hiç ekilmeyen tarlalar da kayıtlarda bilhassa belirtilmiştir. Mezrû’ tarlaların, gayr-i mezrû’ tarlalarla eşit seviyede olması, Pazarköy kazâsına tâbi karyeler ve Muradiye mahallesinin ziraata olan hassasiyetinin, ilgisinin zayıflığını göstermesi bakımından manidardır.

Mezrû tarlalarda hangi ürün çeşitlerinin yetiştirildiği bilinmese bile, hububattan olan hinta, alef ve şa’ir gibi ürünlerin kayıtlarda geçmesi, en azından bu ürünlerin ziraatının yapıldığını ispatlar mahiyettedir. Ayrıca, her ferdin kendi hanesinin ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda sebze ziraatı yaptığı da tahmin edilmiştir.

Kiraya verilen tarlaların senevî kirâ bedelleri kayıtlarda “İcâr-ı Seneviyesi” şeklinde belirtilmiştir. Her hâne reisinin tarlasına hangi tarım ürünlerini ektiği, hangi zirâi faâliyetleri yaptığı da kayıtlarda belirtilmiştir. Elde edilen ürün üzerinden ödenecek olan oşür miktarı, gelirin mahiyetini de göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda mezru tarladan elde edilen gelirlerin dökümü verilmiştir:

Tablo-7 Mezru Tarlaların Miktarı ve Gelirleri

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	Mezru’ Tarla Dönüm	H. 1260/ M.1844 H.S.	H. 1261/ M. 1845 H.S.	Toplam Hasılat
Orul	121	754,5	22974	9523	32497
Cedid Müsellem	44	12,5	3750	4115	7865
Muradiye	38	9	108	106	214
Çakırlı	108	822	21364	21836	43200
Kırsak Müsellem	44	260	2640	2769	5409
TOPLAM	355	1858	50836	38349	89185

aab) Gayri Mezru Tarla:

Gayr-i mezru tarlaların, mezru tarlalara denk bir yapıda olduğu görülmekle birlikte, bu gerçeğin kaynağının, üretimin dutçuluk ve bağıcılığa kaydırılmasından doğduğu tahmin edilmektedir. Daha fazla gelir getiren bu iki gelir dalı, ziraatın Pazarköy gelişmesini engellemiştir. Köylerdeki gayr-i mezru tarla dağılımı şöyledir:

Orul Karyesi: Bu köyde en fazla gayr-i mezru tarlaya sahip olan kişi, 121 numaralı hanenin reisi olan “Sadık Ağa ibn-i Numan”dır. Ayrıca, 121 hanenin bulunduğu bu köyde 32 hane reisinin hem mezru, hem de gayr-i mezru tarlasının olmayışı, köyün dörtte birinin ziraatla uğraşmadığının göstergesidir.

Cedid Müsellem Karyesi: Bu köyde, 22 hanenin gayr-i mezru tarlası bulunmaktadır. Bu köyde ekim yapmak yerine icara vermek tercih edilmiştir. Defterlerdeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, bu köyde tahıl tarımıyla pek uğraşılmamıştır. 11 numaralı hanenin reisi olan “Mehmed Ağa ibn-i Feyzullah”ın 7500 gurusluk gelir elde etmesine rağmen, mezru ve gayr-i mezru tarlasının kaçar dönüm olduğu defterde yazılmadığı için kesin bilgi verilememiştir.

Muradiye Mahallesi: 12 kişinin gayr-i mezru tarlası bulunmaktadır. En çok gayr-i mezru tarlası bulunan (9 dönüm), 15 numaralı hanenin reisi olan “Ahmed Ağa ibn-i Hacı Osman”dır. Burası mahalle olduğu için tahıl tarımı fazla gelişmemiştir. 25 hanenin tarlasının olmayışı da tezimizi destekleyen bir gerçektir.

Çakırlı Karyesi: 108 hanenin bulunduğu bu köyde, 64 kişinin gayr-i mezru tarlası vardır. En çok gayr-i mezru tarlası olan hane reisi (60 dönüm), 94 numaralı hanede oturan “Elhac Osman bin Abdullah”tır.

Kırsak Müsellem Karyesi: 44 hane bulunan bu köyde, diğer köylerden farklı olarak, iki hane reisinin gayr-i mezru tarlalarını icara verdikleri görülmüştür. İcara verilen gayr-i mezru tarla, toplam 15,5 dönüm olup, toplam geliri de 216 gurusdur. Gayr-i mezru tarlasını icara veren hane sahipleri ise, 3 numaralı hane reisi “Arifoğlu Arif bin Ahmed” ile 24 numaralı hane reisi “Köşkeroğlu Sağır Mehmed Emin bin Mustafa”dır.

Aşağıdaki tabloda 5 yerleşim birimindeki gayr-i mezru tarlaların dökümü verilmiştir:

Tablo-8 Gayr-i Mezru Tarlaların Köylere Dağılımı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	Gayr-i Mezru Tarla (Dönüm)	G.M.T.'nin Toplam Araziye Oranı (%)
Orul	121	996	%41
Cedid Müsellem	44	451	%57
Muradiye	38	53	%21
Çakırlı	108	746,5	%34
Kırsak Müsellem	44	450	%48
TOPLAM	355	2696,5	%41

aac) Kiralık Tarla:

5 yerleşim biriminde, kiraya verilen tarlanın azlığı göze çarpmaktadır. Toplam arazinin 6554,5 dönüm ve bunun 337 dönümünün kiralık tarla oluşu, %5'lik bir arazinin kiraya verilen tarlalardan oluştuğunu göstermektedir. Köylerde kiraya verilen tarlalar şu şekilde yorumlanmıştır:

Orul Karyesi: 949 dönümden oluşan mezru tarlanın 100 dönümü kiraya verilmiştir. En fazla icara verilen, 113 numaralı hanede oturan "Süleymanbeşe oğlu Mustafa"nın 16 dönümlük tarlasıdır. Fakat, icardan en fazla gelir getiren tarla, 89 numaralı hanede oturan "Seydioğlu Molla Bekir bin Ahmed"ın 4 dönümden 288 guruşluk icar geliri sağladığıdır. 4 dönümden bu kadar büyük bir hasılatın ve kira gelirinin elde edilmesi, diğer tarlaya oranla burasının 4 kat daha verimli oluşunu göstermektedir.

Cedid Müsellem Karyesi: 11 hane, tarlasın kiraya vermiştir. Kiralık tarladan en fazla geliri elde eden, 20 dönümden 500 guruşluk icar parası alan, 22 numarada oturan "Feyzullah oğlu Rüstem"dir.

Muradiye Mahallesi: Mezru tarlası bulunan 6 hanenin 3'ü toprağını kiraya vermiştir. En fazla kiralık tarla gelirine, 17 numarada oturan "Kabakçının Mustafa bin Osman" 14 dönüm tarlasından 329 guruşla sahiptir.

Çakırlı Karyesi: En fazla kiralık tarla gelirine, 66 numarada oturan "Kara Hüseyin oğlu Hasan", 8 dönüm tarlasından 240 guruşla sahiptir. 108 kişilik köy nüfusunda 6'sının tarlasını kiraya vermesi, kiraya verme usulünün burada pek yaygın olmadığını göstermektedir.

Kırsak Müsellem Karyesi: Bu karyede 9 hanenin mezru tarlası bulunmakta olup, bunlardan üç tanesi kiralık tarladır. 23 numaralı hanede oturan "Köşkeroğlu Halil bin Süleyman" ile 26 numaralı hanede oturan "Kara Ahmed oğlu Mehmed", tarlalarını sadece H. 1260/ M. 1844 yılında kiraya vermişlerdir. Tarlalarını, H. 1261/ M. 1845'te kiraya vermedikleri gibi kendileri de kullanmamışlardır. Hem H. 1260/ M. 1844, hem de H. 1261/ M. 1845'te tarlasını kiraya veren, 15 numarada oturan "Mahmutoğlu Mahmut"tur.

Aşağıdaki tabloda kiraya verilen tarlaların toplamı ve tüm araziye oranı verilmiştir:

Tablo-9 Kiralık Tarlaların Köylere Dağılımı ve Toplam Hasılatı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	Kiralık Tarla (Dönüm)	Kiralık Tarlanın Toplam Araziye Oranı (%)
Orul	121	100	%4
Cedid Müsellem	44	117	%15
Muradiye	38	22	%9
Çakırlı	108	47	%2
Kırsak Müsellem	44	51	%5
TOPLAM	355	337	%5

aad) Dut Bahçesi:

Osmanlı Devleti'nde ipek ve ipek böcekçiliği yönünden Bursa, tek üretim merkezi durumundaydı. Osmanlı Devleti'nde XVII. Asrın başlarında teşvik edilen ipek ve ipek böcekçiliği bölge halkına yeni bir iş istihdamı oluşturmuştur.

İpek ve ipek böcekçiliği sayesinde Bursa ve köylerinde, hatta civar kasaba ve şehirlerde ipek böcekçiliğinin yaşaması ve ipek kozalarını oluşturabilmesi için, kayıtlarda da "harir bahçeleri", "dut bahçeleri-dut hadîkası" (hadîka: ağaçlı, suyu çok bahçe; bostan; meyve bahçesi; etrâfi duvarlarla çevrili bahçe³³) oluşturulmuştur. Dut, incelediğimiz temettü defterlerinde görüldüğü üzere, diğer tarımsal girdiler kadar, hatta onlardan daha fazla gelir getirmek suretiyle köylerin ekonomik hayatında önemli bir yer işgal etmektedir.

Dut bahçelerinin köylere ve köylerdeki ekili arazilere göre dağılımı şöyledir:

Tablo-10 Dut Bahçesinin Köylere Dağılımı ve Ekili Araziye Oranı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	EKİLİ ARAZİ	Kişi Başına Düşen Miktar	Dut Bahçesi Dönüm	Kişi Başına Düşen Miktar (dönüm)	Dut Bahçesinin Ekili Araziye (%)
Orul	121	1415	12	194	1,60	% 14
Cedid Müsellem	44	500,5	11	78,5	1,78	% 16
Muradiye	38	197,5	5	89	2,34	% 45
Çakırlı	108	1418	13	194,5	1,80	% 14
Kırsak Müsellem	44	311,5	7	103,5	2,35	% 33
TOPLAM	355	3842,5	10	659,5	1,97 (Ortalama)	% 17 (Ortalama)

³³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1996, s. 309.

Tablodan da görüleceği üzere, ekili arazisi en fazla olan köy, 1418 dönümle Çakırlı köyü, ekili arazisi en az olan köy ise, 197,5 dönümle Muradiye mahallesidir.

Kişi başına düşen ekili arazi olarak en fazla toprağı olan köy, 13 dönümle Çakırlı köyü, en az ise 5 dönümle Muradiye mahallesidir.

En fazla dut bahçesi 194,5 dönümle yine Çakırlı köyünde, en az dut bahçesi ise 78,5 dönümle Cedid Müsellem köyündedir.

Kişi başına düşen en fazla dut bahçesi 2,35 dönümle Kırsak Müsellem köyü, en az dut bahçesi ise 1,60 dönümle Orul köyüdür.

Hem ekili arazinin, hem de dut bahçesinin tartışmasız birincisi olan Çakırlı karyesinin, dut bahçesinin kişi başına düşen miktar hususunda birinciliği elinde tutan Kırsak Müsellem karyesine nazaran vasati bir seyir takip etmesinin en kuvvetli sebebi, Çakırlı karyesinde dut bahçesi tarımının toplam ekili araziye oranının %14 gibi düşük seviyede devam ettirilmesi yanında, Kırsak Müsellem karyesinde %33 oranında dut bahçesi tarımıyla meşgul olunmasıdır.

Dut bahçesinin H. 1260/ M. 1844 – H. 1261/ M. 1845 seneleri açısından dönüm ve gelirlerinin köylere dağılımı tablo halinde aşağıda verilmiştir:

Tablo-11 H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 senelerinde Dut Bahçesinin Dönüm ve Gelir Dağılımı

DUT BAHÇESİ									
Köyler	Hane Sayısı	Dönüm	H.1260/ M. 1844 senesi geliri	H. 1260/ M. 1844 senesi 1/dn.- guruş	H.1261 /M.184 5 senesi geliri	H.1261/ M.1845 senesi 1/dn.- guruş	H. 1260/ M. 1844 kişi başına düşen gelir	H.1261/ M. 1845 kişi başına düşen gelir	Toplam
Orul	121	194	25091,5	129	39064	201	207	323	64155,5
Cedid Müsellem	44	78,5	20030	255	36230	455	477	823	56260
Muradiye	38	89	8420	95	11007	124	222	290	19427
Çakırlı	108	194,5	20506	105	37770	194	190	350	58276
Kırsak Müsellem	44	103,5	8618,5	83	15515	150	196	353	24133,5
TOPLAM	355	659,5	82666	133 (Ortalama)	139586	226 (Ortalama)	222 (Ortalama)	428 (Ortalama)	222252

Tabloda da görüldüğü üzere, dut bahçesi gelirlerinden şu neticeyi çıkartmak mümkündür: H. 1260/ M. 1844 senesi esas alındığında dut bahçelerinden en fazla gelir elde edilen köy 25091,5 guruşla Orul köyü, en az gelir elde edilen köy, 8420 guruşla Muradiye mahallesidir.

H. 1260/ M. 1844 senesinde bir dönüm dut bahçesinden en fazla gelir elde edilen köy, 255 guruşla Cedid Müsellem köyü, en az gelir elde edilen köy, 83 guruşla Kırsak Müsellem'dir.

Yine H. 1260/ M. 1844 senesi itibariyle dut bahçesinden kişi başına en fazla gelirin elde edildiği köy, 477 guruşla Cedid Müsellem, en az gelirin elde edildiği köy ise 190 guruşla Çakırlı'dır.

H. 1261/ M. 1845 senesine göre dut bahçelerinden en fazla gelir elde edilen köy, 39064 guruşla Orul karyesi, en az gelir elde edilen yerleşim birimi, 11007 guruşla Muradiye mahallesidir.

H. 1261/ M. 1845 yılında bir dönüm dut bahçesinden en fazla gelir elde edilen köy, 455 guruşla Cedid Müsellem köyü, en az gelir elde edilen yerleşim birimi ise, 124 guruşla Muradiye mahallesidir.

H. 1261/ M. 1845 senesi itibariyle dut bahçelerinden kişi başına en fazla gelirin elde edildiği köy, 823 guruşla Cedid Müsellem köyü, en az gelirin elde edildiği yerleşim birimi ise, 290 guruşla Muradiye mahallesidir.

Netice olarak; H. 1260/ M. 1844 ve H. 1261/ M. 1845 senelerindeki dut bahçesi gelirlerinin tahlilinde dikkati çeken nokta, toplam gelirlerde Orul köyünün, dönüm başına ve kişi başına düşen gelirlerde (nüfusunun azlığına rağmen) Cedid Müsellem köyünün 1. sırayı işgal etmesidir. Hem toplam gelirde, hem dönüm başına, hem de kişi başına elde edilen gelirde en son sırayı Muradiye mahallesi almıştır.

aa) Bağcılık:

Hane reislerinin, dut bahçesi ve bağcılık hususunda pek faal oldukları, temettü defterlerindeki kayıtlardan, elde edilen gelirlerde önemli bir yer etmelerinden anlaşılmaktadır.

Bağların köylere ve köylerdeki ekili arazilere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo-12 Bağcılığın Köylere Göre Dağılımı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	EKİLİ ARAZİ	Kişi Başına Düşen Miktar	Bağ Dönümü	Kişi Başına Düşen Miktar (dönüm)	Bağın Ekili Araziye (%)
Orul	121	1415	12	366,5	3	% 26
Cedid Müsellem	44	500,5	11	137	3,11	% 27
Muradiye	38	197,5	5	77,5	2	% 39
Çakırlı	108	1418	13	354,5	3,28	% 25
Kırsak Müsellem	44	311,5	7	52,5	1,19	% 17
<i>TOPLAM</i>	<i>355</i>	<i>3842,5</i>	<i>11</i> <i>(Ortalama)</i>	<i>988</i>	<i>2,5</i> <i>(Ortalama)</i>	<i>% 27</i> <i>(Ortalama)</i>

En fazla bağcılık 366,5 dönümle Orul köyünde, en az ise 52,5 dönümle Kırsak Müsellem köyünde gerçekleştirilmektedir. Kişi başına düşen en fazla bağcılık faaliyeti 3,28 dönümle Çakırlı köyünde, en az bağcılık faaliyeti ise, 1,19 dönümle Kırsak Müsellem köyünde ortaya çıkmaktadır.

Bağcılığın ekili araziye en yüksek oranla katkı yaptığı köy, % 39'luk payla Muradiye, en düşük ise, % 17 ile Kırsak Müsellem köyüdür.

Bağcılığın H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 seneleri itibariyle alan ve gelirlerinin köylere dağılımı tablo halinde verilmektedir:

Tablo-13 H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 seneleri Bağcılığın Köylere Göre Dönüm ve Gelir Dağılımı

Köyler	Hane Sayısı	Dönüm	H. 1260/ M. 1844 senesi geliri	H. 1260/ M. 1844 senesi 1/dn.-guruş	H. 1261/ M. 1845/ senesi geliri	H. 1261/ M. 1845/ senesi 1/dn.-guruş	H. 1260/ M. 1844 kişi başına düşen gelir	H. 1261/ M. 1845/ kişi başına düşen gelir	Toplam
Orul	121	366,5	28784	79	12947	35	238	107	41731
Cedid Müsellem	44	137	13007,5	95	9619	70	296	219	22626,5
Muradiye	38	77,5	6160,5	79	3230	42	162	85	9390,5
Çakırlı	108	354,5	25096	71	13741	39	232	127	38837
Kırsak Müsellem	44	52,5	4122	79	2012	38	94	46	6134
TOPLAM	355	988	77170	81	41549	45	204	117	118719
				(Ortalama)		(Ortalama)	(Ortalama)	(Ortalama)	

Tablodan da anlaşılacağı üzere H. 1260/ M. 1844 senesinde bağcılık faaliyetlerinden en fazla gelirin temin edildiği köy, 28784 gurusla Orul köyü, en az gelir elde edilen köy ise, 4122 gurusla Kırsak Müsellem köyüdür.

H. 1260/ M. 1844 senesi itibariyle dönüm başına en çok gelir elde edilen köy, 95 gurusla Cedid Müsellem köyü, dönüm başına en az gelir elde edilen köy ise, 71 gurusla Çakırlı köyüdür.

H. 1260/ M. 1844 senesinde bağcılıktan kişi başına düşen en fazla gelire sahip olan köy, 310 gurusla Cedid Müsellem köyü, kişi başına düşen en az gelire sahip olan köy ise, 94 gurusla Kırsak Müsellem köyüdür.

H. 1261/ M. 1845 senesi rakamları şu şekilde yorumlanabilir:

Bağcılık faaliyetlerinden en fazla gelir elde edilen köy, 13741 guruşla Çakırlı köyü, en az gelir elde edilen, 2012 guruşla bir önceki senede en son sırada yer alan Kırşak Müsellem köyüdür.

H. 1261/ M. 1845 senesinde dönüm başına en fazla gelirin elde edildiği köy, 70 guruşla Cedid Müsellem köyü, en az gelir ise, 35 guruşla Orul köyüdür.

H. 1261/ M. 1845 senesi itibariyle bağcılıktan kişi başına düşen gelirin en yüksek seviyede olduğu köy, 219 guruşla Cedid Müsellem köyü, en düşük ise, 46 guruşla Kırşak Müsellem köyüdür.

H. 1260/ M. 1844 ve H. 1261/ M. 1845 senelerini verimlilik açısından incelediğimizde elde edilen toplam gelir, dönüm başına elde edilen gelir, hem de kişi başına düşen gelir cetvellerinde “H. 1260/ M. 1844 senesinin H. 1261/ M. 1845 senesine nazaran (neredeyse iki katına varacak derecede) çok çok verimli olduğu” görülmektedir.

aaf) Zeytin Eşcârı:

Osmanlı Devleti zamanında, iklim özelliklerinin de sağladığı imkanlarla Pazarköy kazâsı ve köylerinde zeytin ağaçlarının bulunduğunu, üretim, pazarlama ve tüketim sahalarında zeytinciliğin de kendine has bir yeri işgal ettiğini temettü defterlerinin bize sunduğu bilgilerden öğrenilebilmektedir.

Temettü defterlerinden bize yansıdığı kadarıyla, Pazarköy kazâsı köylerinin ve Pazarköy kazâsının bir mahallesi olan Muradiye'nin zeytin eşcârı sayesinde elde ettikleri gelir, zeytin ağaçlarının köylere göre dağılımı, H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 senesi hasılatları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo-14 Zeytinciliğin H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 Senelerindeki Hasılatı

ZEYTİN EŞCÂRI					
Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	Ağaç Adet	H. 1260/ M. 1844 senesi hâsılâtı (guruş)	H. 1261/ M. 1845 senesi hâsılâtı (guruş)	Toplam Hâsılât (guruş)
Orul	121	648	5456	1936	7392
Cedid Müsellem	44	521	1420,5	630,5	2051
Muradiye	38	115	612	275	887
Çakırlı	108	1176	6232	2148	8380
Kırsak Müsellem	44	1243	5224,5	2335	7559,5
TOPLAM	355	3703	18945	7324,5	26269,5

Yukarıdaki tabloda zeytin eşcârının köylere göre hem senelik hem de toplam hasılatının verilmesi, diğer tarla ve bahçe gelirlerine nazaran dönüm yerine ağacın birim olarak değer ifade etmesi, bu ürünün ayrı bir tasnife tabi tutulmasına sebep olmuştur. Aşağıda zeytin eşcârından elde edilen gelirleri, H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 senelerindeki hasılatları, köyler arasındaki hasılat farklarını dile getiren bir yorumlama yer almaktadır:

Orul Karyesi: H. 1260/ M. 1844 senesinde her ağaç, yaklaşık 9 guruş gelir getirirken, H. 1261/ M. 1845 senesinde ise her ağaç, 3 guruş gelir getirmiştir. Bu karyede ağaç adedi (dönümü) az olmasına rağmen, geliri diğer karyelerden daha fazladır. H. 1260/ M. 1844 senesine nazaran H. 1261/ M. 1845'te zeytin ağaçlarından elde edilen gelirin düştüğü görülür.

Cedîd Müsellem Karyesi: Bu köyde de H. 1261/ M. 1845 senesinde zeytin ağaçlarından elde edilen gelirin yarı yarıya düştüğü göze çarpmaktadır. Sebepler muhtelifdir: Ya iklimden, veya ağaçlardaki hastalıktan, veyahut da üst üste zeytin ağaçlarından eşit miktarda gelir elde edilmemesinden –ki en kuvvetli sebep bu olsa gerek- kaynaklanmaktadır.

Muradiye Mahallesi: Burası Pazarköy kasabasının bir mahallesi olduğu için, burada zirâat fazla gelişmemiştir. Zeytin ağacı tarımı ve elde edilen hasılat, ilk cümlemizi doğrular mahiyettedir. H. 1261/ M. 1845 senesinde bu mahallede de üretimin H. 1260/ M. 1844 senesine nazaran düştüğü görülmektedir. 38 hâne içerisinde 8 hânenin zeytin ağacına sahip olduğu da, yine kentsel yaşamın belirtilerindedir.

Çakırlı Karyesi: Bu karyede 108 hâneden sadece 12 hanenin zeytin ağacı yoktur. Zeytincilik burada çok yaygın olmasına rağmen, bir mahalle olan Muradiye'den pek de farkı olmayan hasılat tablosu, zeytin eşcârı gelirinde Çakırlı karyesinin üretimle birlikte verim açısından da pek başarılı bir seviyeyi yakalayamadığını göstermektedir. H. 1261/ M. 1845 yılı gelirlerinde düşme görülmektedir.

Kırsak Müsellem Karyesi: Bu karyede herkesin zeytin ağacı mevcut olmakla birlikte, 1243 adet zeytin ağacından elde edilen gelirler, düşüktür. 1243 ağaçtan 5224,5 guruşluk bir hasılat elde edilmesi, 648 ağaca sahip Orul karyesinin 5456 guruşluk hasılatına karşılık, %50'den biraz fazla bir verimsizliğin en güzel ve çarpıcı ispatından başka bir şey değildir. Bu hususun yanında, Kırsak Müsellem karyesindeki zeytin üretimi, diğer karyelere ve Muradiye mahallesine göre düşüktür. Yalnız, H. 1261/ M.

1845 senesindeki üretimde zeytinden elde edilen kâr Çakırlı karyesine göre daha fazladır. Bunun yanında, yıllık gelir ise Çakırlı'dan daha düşüktür.

Tablo-15 Köylerdeki Zeytin Ağaçlarının Sayısı ve Sağladığı Gelirin Oranı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane Sayısı	Adet	Toplam Hâsılât (guruş)	Hâne Başına Düşen Gelir (adet/guruş)
Orul	121	648	7392	11,40
Cedid Müsellem	44	521	2051	3,93
Muradiye	38	115	887	7,71
Çakırlı	108	1176	8380	7,12
Kırsak Müsellem	44	1243	7559,5	6,08
TOPLAM	355	3703	26269,5	7,248

Orul Karyesi: En çok gelire sahip köy olması pek enteresandır. 121 hanenin sadece 648 ağaca sahip olmasına rağmen, elde edilen hasılatın 7392 guruşa ulaşması hane başına düşen gelirin 11 guruş olarak gerçekleşmiştir.

Cedid Müsellem Karyesi: Bu karyenin, hem hane sayısı, hem de hasılatı azdır. Üretim fazla değildir. Orul karyesindeki ağaç sayısına nispeten yakın olan ağaç sayısı (648-521) üretimdeki verime pek yansımamıştır. Yıllık gelirden diğer karyelerin üçte biri denilecek derecede bir gelir düzeyine sahip olan Cedid Müsellem karyesi, zeytincilik tarımında diğer karyelere göre başarısız olmuştur.

Murâdiye Mahallesi: Burası mahalle olması sebebiyle, bu yerleşim biriminde zeytin ağacı sayısı azdır. Buna mukâbil, Kırsak Müsellem ve Cedid Müsellem karyelerindeki zeytin eşcârından hane başına düşen gelirden daha fazla gelirin elde edildiği gerçektir.

Çakırlı Karyesi: Bu karyenin hem hane, hem de ağaç sayısı fazla olmasına rağmen hane başına düşen gelirden Orul karyesindeki kadar verime sahip değildir.

Kırsak Müsellem Karyesi: 44 haneli bir karyenin 1243 ağaca sahip olması önemli olmakla birlikte, yıllık gelir ve hane başına düşen gelirden Orul ve Çakırlı karyeleri ile Muradiye mahallesinden daha düşük seviyede verim elde edilmesi de düşündürücüdür.

ab) Tarımı Yapılan Ürün Çeşitleri ve Miktarları

Tablo-16 Üretilen Buğdayın Fiyatı ve Vergilendirilmesi

HINTA									
Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	ML.VRD. TMT. NO.	Toplam Hane Sayısı	Kile	Guruş	Toplam Hinta Üretimi İçindeki Payı(%)	Toplam Hinta Geliri İçindeki Payı (guruş%)	Toplam Üretim (kile)	Toplam Kazanç (Guruş)	Üretim (kile/guruş)
Orul	4470	121	148,5	1775,5	49,17	49,16	37.125	17.745	0,478
Cedid Müsellem	4471	44	22,5	267	7,45	7,39	5.625	2.666	0,474
Muradiye	4472	38							
Çakırlı	4473	108	114	1365	37,74	37,79	28.500	13.623	0,478
Kırsak Müsellem	4476	44	17	204	5,629	5,648	4.250	2.040	0,48
TOPLAM		355	302	3611,5			75.500	36.074	

Yukarıda verilen tabloda "hinta" (buğday) ürününü köyler bazında toplu olarak göstermek ve değerlendirmesini yapmak amaç edinilmiştir. En fazla öşür vergisi, 148,5 kile ile Orul köyü, en az ise 17 kile ile Kırsak Müsellem köyünde verilmektedir. En fazla öşür vergisi, 1775,5 guruşla Orul köyünde, en az ise 204 guruşla Kırsak Müsellem köyünde verilmektedir. Buğdayın kile fiyatı köylerde birbirine yakın bir yapı arz etmektedir. En fazla buğdayın üretildiği köy, 37125 kile ile, Orul, en az ise 4250 kile ile Kırsak Müsellem köyüdür. Buğdaydan yıllık en fazla gelir elde eden köy, 17745 guruşla Orul köyü, en az ise, 2040 guruşla Kırsak Müsellem köyüdür.

Tablo-17 Üretilen Arpanın Fiyatı ve Vergilendirilmesi

ŞA'İR (ARPA)									
Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	ML.VRD. TMT. NO.	Toplam Hane Sayısı	Kile	Guruş	Toplam Şa'ir Üretimi İçindeki Payı(%)	Toplam Şa'ir Geliri İçindeki Payı (guruş%)	Toplam Üretim (kile)	Toplam Kazanç (Guruş)	Ürün (kile/gu ruş)
Orul	4470	121	57,5	347	35	35	14.375	3.450	0,24
Cedid Müsellem	4471	44	10	60	6	6	2.500	600	0,24
Muradiye	4472	38							
Çakırlı	4473	108	98,5	583	59	59	24.625	5829	0,24
Kırsak Müsellem	4476	44							
TOPLAM		355	166	990			41.500	9879	

Yukarıda verilen tabloda "şair" (arpa) ürününün köyler bazında toplu olarak dökümü ve değerlendirmesi yapılmıştır. En fazla öşür vergisi, 98,5 kile ile Çakırlı köyü, en az ise 10 kile ile Cedid Müsellem köyünde verilmektedir. En fazla öşür vergisi, 583 guruşla Çakırlı köyünde, en az ise 60 guruşla Cedid Müsellem köyünde verilmektedir. Arpanın kile fiyatı köylerde birbiriyle aynıdır. En fazla arpanın üretildiği köy, 24625 kilogram ile, Çakırlı, en az ise 2500 kileyle Cedid Müsellem köyüdür. Arpadan yıllık en fazla gelir elde eden köy, 5829 guruşla Çakırlı köyü, en az ise, 600 guruşla Cedid Müsellem köyüdür.

Tablo-18 Üretilen Yulafın Fiyatı ve Vergilendirilmesi

ALEF (YULAF)									
Eyalet: Bolu	ML. VRD.	Toplam			Toplam	Toplam			
Sancak:	TMT.	Hane	Kile	Guruş	Alef	Alef	Toplam	Toplam	Ürün
İzmid	NO.	Sayısı			Üretimi	Geliri	Üretim	Kazanç	(kile/guruş)
Kazâ:					İçindeki	İçindeki	(kile)	(Guruş)	
Pazarköy					Payı(%)	Payı			
					(guruş%)				
Orul	4470	121	83,5	430,5	43,26	43,15	20.875	4.175	0,20
Cedid	4471	42	16,5	83	8,54	8,32	4.125	825	0,20
Müsellem									
Muradiye	4472	38							
Çakırlı	4473	108	80	419	41,45	42	20.000	4.000	0,20
Kırsak	4476	44	13	65	6,73	6,51	3.250	650	0,20
Müsellem									
TOPLAM		353	193	997,5			48.250	9.650	

Yukarıda verilen tabloda "alef" (yulaf) ürününü köyler bazında toplu olarak dökümü ve değerlendirilmesi yapılmıştır. En fazla öşür vergisi, 83,5 kile ile Orul köyü, en az ise 13 kile ile Kırsak Müsellem köyünde verilmektedir. En fazla öşür vergisi, 430,5 guruşla Orul köyünde, en az ise 65 guruşla Kırsak Müsellem köyünde verilmektedir. Yulafın kile fiyatı köylerde birbiriyle aynıdır. En fazla yulafın üretildiği köy, 20875 kile ile, Orul, en az ise 3250 kileyle Kırsak Müsellem köyüdür. Yulaftan yıllık en fazla gelir elde eden köy, 4175 guruşla Orul köyü, en az ise, 650 guruşla Kırsak Müsellem köyüdür.

Tablo-19 Üretilen Hububatların Fiyatı ve Vergilendirilmesi

HUBUBAT ÜRETİMİ					
ÜRÜN	Üretim (Kile-aşar)	Üretim (guruş-aşar)	Ürün (kile/guruş)	Toplam Üretim (kile)	Toplam Kazanç (guruş)
HINTA	302	3.611,5	0,48	75.500	36.074
ŞA'İR	166	990	0,24	41.500	9.879
ALEF	193	997,5	0,20	48.250	9.650
TOPLAM	661	5.599		165.000	55.603

Yukarıda verilen beş yerleşim birimine ait toplam hububat üretimini gösteren tablo incelendiğinde; en çok üretilen ürünün buğday olduğu görülür. Köylerin buğdaydan vermiş olduğu toplam öşür vergisi miktarı 302 kile buğdaydır. Bunun guruş olarak karşılığı da 3611,5 guruştur. Beş köyde toplam olarak üretilen buğday, 75500 kiledir. Buğdaydan bir yılda elde edilen toplam kazanç ise, 36074 guruştur.

Beş köyde, buğdaydan sonra en çok ekilen ve kazanç sağlayan ürün, arpadır. Yıllık üretilen arpa miktarı, 41500 kile olup, yıllık kazanç 9879 guruşa denk gelmektedir.

En az gelir elde edilen ürün ise, 48250 kile üretilmesine rağmen, 9650 guruş gelir getiren yulaftır.

Beş yerleşim biriminin, hububattan yıllık olarak vermiş olduğu öşür vergisi, 661 kiledir. Bunun guruş olarak karşılığı, 5599 guruştur. Bu köylerde toplam olarak üretilen hububat, 165000 kiledir. Hububattan bir yılda elde edilen toplam kazanç, 55603 guruştur. Bu miktardan beş yerleşim birimindeki hane başına düşen pay ise, 157 guruştur.

b) Hayvancılık

ba) Genel Durum

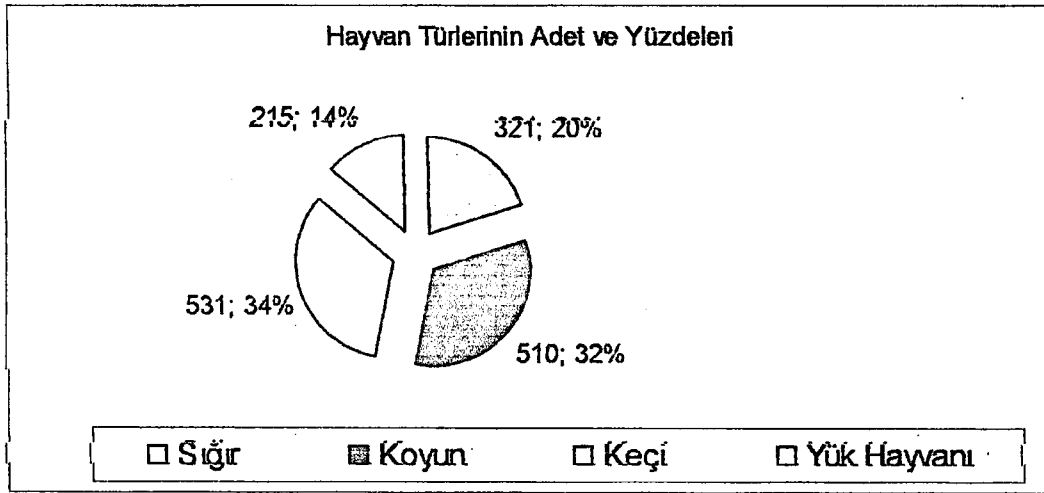
Temettuat defterlerinde gayr-i menkullerden sonra köylerde ve Muradiye mahallesinde mevcut hayvanlar ve gelirleri sıralanmıştır. Bu usûl, Pazarköy kazâsına bağlı köylerde en çok hangi hayvan cinsinin yetiştirildiği, beslendiği ve bunlardan ne kadar gelir sağlandığının tespiti ve tahlilini de mümkün kılmaktadır. İncelenen defterlerde hemen her hane sahibinin dut bahçesi, bağcılıkla daha çok meşgul olduğu, tarımın hayatın esas geçim kaynağını teşkil ettiği görülmüştür.

Aşağıdaki tabloda beş köyde yetiştirilen sığır, koyun, keçi ve yük hayvanlarının adetleri ile toplam hayvan nüfusuna oranları verilmektedir:

Tablo-20 Köylerdeki Hayvanların Türlerine Göre Dağılımı ve Oranları

HAYVAN DAĞILIMI		
Hayvan Türü	Adet	%
Sığır	321	20
Koyun	510	32
Keçi	531	34
Yük Hayvanı	215	14
Toplam	1577	100

Köylerde çeşitli meslek sahiplerinin, sayıları değişmekle beraber büyükbaş veya küçükbaş yahut ikisini de bir arada beslemektedirler. Kayıtlarda her evde, hangi hayvandan kaçar tane olduğu yazıldığı gibi, gelir getiren hayvanların yıllık hasılatları ile, eğer köylerde arı kovanları mevcutsa mezkur kovanların sayıları ve bunlardan elde edilen gelirleri de yazılmıştır.

Grafik-2 Hayvanların Dağılım Oranları

Köylerde bulunan bazı büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait gelirler şöyle sıralanmaktadır: Sağmal camus için yıllık gelir 60, sağmal kara sığır için 30, sağmal koyun ve keçiler için 10, yine arı kovanları için 10 guruş üzerinden kıymet ifade etmektedir.

Köylerdeki hayvan envâ'ı yazıldıktan sonra, varsa, alt tarafa senelik gelir (hâsilât-ı seneviye) yazılmıştır.

Hayvancılığın toplam gelirler içerisindeki oranı %12'dir. Bu tespit, hayvancılıktan elde edilen gelirin diğer gelirlere nispetle, bilhassa dut bahçeciliği ve bağcılığa nazaran, ne denli düşük bir seviyede olduğunu gözler önüne sermiştir.

Köylerdeki yük hayvanı olan kara sığır öküzü, bargir (beygir) ve merkep hariç olmak üzere, diğer hayvanların vaziyetine bakıldığında, mezkur üç hayvan çeşidinin köylünün kendi şahsî ihtiyaçlarını karşılamakta olduğu görülmektedir.

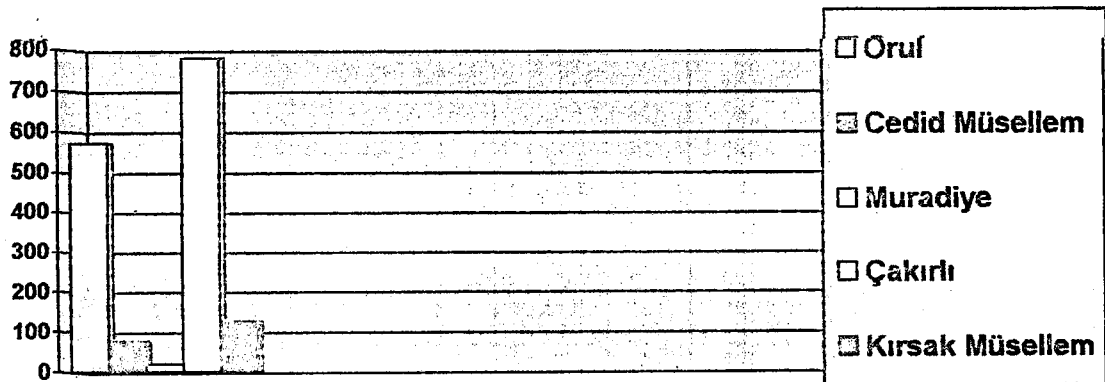
İncelemesi yapılan Pazarköy kazâsına tâbi köylerde, 10 tür büyükbaş, cinsiyetten ârî ve hâlî olan ester (katır), sağmal hayvanlar dışında kalan bargir, merkep, kara sığır öküzü, camus çifti, kara sığır çifti, malak, buzağı türlerindeki erkek-dişi ayırımı hesaba katılırsa 17 tür hayvan bulunmaktadır.

Küçükbaş hayvan türü ise, 2 sağmal tür dışında, dişi erkek ayırımı göz önüne alınan 4 tür ile birlikte toplam 10 türden müteşekkildir.

Tablo-21 Köylere Hayvanların Dağılımı ve Toplam Hayvan Sayısı

Köy	Hayvan Dağılımı																Köylerdeki Toplam Hayvan Sayısı				
	Sığır							Koyun				Keçi			Yük Hayvanı						
	Sağmal Kara Sığır	Sağmal Camus	Kara Sığır Öküzü	Camus Çifti	Buzağı	Malak	Karı Sığır Çifti	TOPLAM	Sağmal Ağnam	Kısr Ağnam	Kuzu	TOPLAM	Sağmal Keçi	Kısr Keçi	Oğlak	TOPLAM	Merkepi	Bağır	Ester	TOPLAM	
Oruf	47	12	43	20			2	124	130	70	25	225	80	50	50	180	34	59		93	572
Cedid Müsellem	14	4	4	4				26					33			33	4	14	1	19	78
Muradiye	3	2			1	2		8									8	4		12	20
Çakırlı	56	8	52	10	1			127	130	80	75	285	156	80	70	306	25	37		62	780
Kırsak Müsellem	15		7			14		36					51	6	5	62	9	20		29	127
TOPLAM	135	26	106	34	16	2	2	321	260	150	100	510	270	136	125	531	80	170	1	215	1577
	321 %20							510 %32				531 %34			215 %14						

Grafik-3 Köylere Göre Hayvan Dağılımı (Adet)

bb) Gelir Getiren Hayvanlar

Temettuât defterlerinde hayvanların bulunduğu kısımlarda dikkati çeken nokta, gelir getiren hayvanların re's ve hasılatıyla yazılması, gelir getirmeyenlerin ise sadece re'si ile yani kaç baş hayvandan müteşekkil olması ile ilgili bilgilerin yer almasıdır.

Temettu'ât defterlerindeki kayıtlar sayesinde hayvan çeşitlerinin toplam sayılarına ve getirdikleri gelirler ile tabi oldukları vergi sistemine göre ödenen meblağın tutarına ulaşabilmekteyiz.

bba) Gelir Getiren Küçükbaş Hayvanlar

Aşağıdaki tabloda 5 ayrı yerleşim biriminde beslenen küçükbaş hayvanların adet, tür ve gelirlerine göre dağılımı verilmektedir:

Tablo-22 Küçükbaş Hayvanlar ve Gelirlerinin Dağılımı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmîd Kazâ: Pazarköy		GELİR GETİREN								GELİR GETİRMEYEN				GELİR GETİREN HAYVAN TOPLAM	GELİR GETİREN HAYVAN TOPLAM HASILAT	GELİR GETİRMEYEN HAYVAN TOPLAM	KÜÇÜKBAŞ HAYVAN
		Sağnal Keçi		Sağnal Ağnam		Kısır Keçi		Kısır Ağnam		Kısır Keçi	Kısır Ağnam	Oğlak	Kuzu				
Köy İsmi	Hane Sayısı	Re's	Hâsılât	Re's	Hâsılât	Re's	Hâsılât	Re's	Hâsılât	Re's	Re's	Re's	Re's				
Oral	121	30	360	130	840	50	200	60	60		10	50	25	270	1460	85	355
Cedid Müsellem	44	33	330											33	330		33
Murndıye	38																
Çakırlı	108	156	1160	130	400					80	80	70	75	286	1560	305	591
Kırsak Müsellem	44	51	557			6	12					5		57	569	5	62
TOPLAM	355	270	2407	260	1240	56	212	60	60	80	90	125	100	646	3919	395	1041

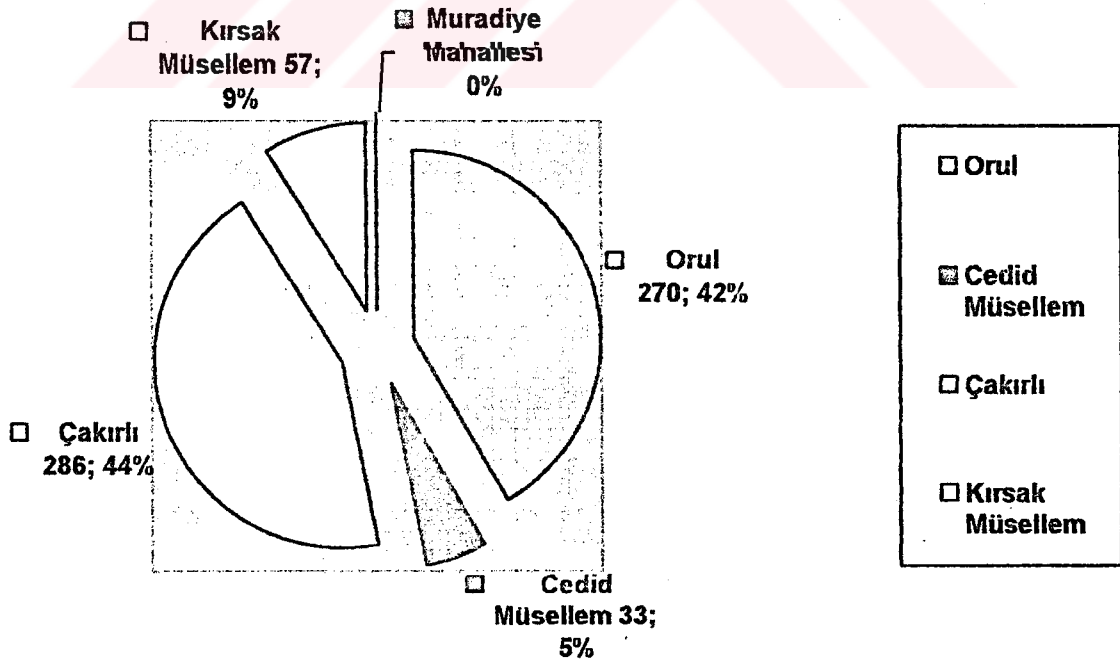
İncelemesi yapılan köylerdeki toplam küçükbaş hayvan sayısı 1041'dir. Bu rakamın 646 tanesinden gelir temin edilerek 3919 guruş kıymetinde bir meblağ gelir defterlerine kaydedilmiştir. En fazla küçükbaş hayvan besleyen köy, 591 adetle Çakırlı köyüdür. En az küçükbaş hayvan besleyen köy ise 33 adetle Cedit Müsellem köyüdür. Hiç küçükbaş hayvan beslenmeyen yerleşim birimi ise, Pazarköy kazasının Muradiye mahallesidir.

Küçükbaş hayvanlardan en fazla gelir elde eden köy, 1560 guruş hasılatla Çakırlı köyüdür. En az gelir elde eden köy ise, 330 guruş hasılatla Cedit Müsellem'dir.

4 köy, 1 mahalleden elde edilen toplam gelir 3919 guruştur. Buna göre hane başına düşen miktar 11,10 guruştur. Köylerdeki bu gelirlerin mühim bir kısmını sağmal keçiden elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvanların toplam hayvan nüfusuna oranı %66'dır.

Gelir getiren 646 küçükbaş hayvanın toplam küçükbaş hayvan nüfusuna (1041) oranı %62'dir. Muradiye mahallesi hariç, 4 köyde de küçükbaş hayvan beslenmektedir.

Grafik-4 Küçükbaş Hayvanların Gelir Oranları

Köylerde beslenen küçükbaş hayvanlar türlerine göre ayrıldığında en çok beslenen hayvan türünün 531 adetten mürekkep keçi olduğu, yine keçilerden elde edilen gelirin (sağmal ve kısır keçiden hasıl olan yekun) 2619 guruşa tekabül ettiği görülür. Verimlilik olarak ele alındığında keçi başına düşen gelir 4,93 guruştur. Keçilerden elde edilen gelirlerden hane başına düşen miktar 7,42 guruştur. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen gelirin %67'sini keçilerden elde edilen gelir oluşturmaktadır.

Küçükbaş hayvanlardan koyun 510 adet olup, koyunlardan elde edilen hasılat 1300 guruştur. Verimlilik olarak ele alındığında, koyun başına düşen gelir 2,55 guruştur.

Netice itibariyle keçi; koyundan hayvan başına tekabül eden 2,38 guruş farkla daha verimlidir. Koyunlardan elde edilen gelirlerden hane başına düşen miktar 3,68 guruştur. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen gelirin %33'ünü koyunlardan elde edilen gelir oluşturmaktadır.

bbb) Gelir Getiren Büyükbaş Hayvanlar

Aşağıdaki tabloda 5 yerleşim biriminde beslene büyükbaş hayvanların adet, tür ve gelirlerine göre dağılımı verilmektedir:

Tablo-23 Büyükbaş Hayvanlar ve Gelirlerinin Dağılımı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmit Kazâ: Pazarköy		GELİR GETİREN				GELİR GETİRMEYEN								GELİR GETİREN HAYVAN TOPLAM	GELİR GETİREN HAYVAN TOPLAM HASILAT	GELİR GETİRMEYEN HAYVAN TOPLAM	BÜYÜKBAŞ HAYVAN TOPLAM	
		Sağmal Kara Sığır		Sağmal Camuz		Kara Sığır Öküzü	Camuz Çifti	Buzağı	Malak	Kara Sığır Çifti	Merkep	Bargir	Ester					
Köy İsmi	Hane Sayısı	Re's	Hâslât	Re's	Hâslât	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's					
Orul	121	47	1410	12	660	43	20				2	34	59		59	2070	158	217
Cedid Müsellem	42	14	420	4	240	4	4					4	14	1	18	660	27	45
Muradiye	38	3	90	2	120			1	2			8	4		5	210	15	20
Çakırlı	108	56	1680	8	480	52	10	1				25	37		64	2160	125	189
Kırsak Müsellem	44	15	450			7		14				9	20		15	450	50	65
TOPLAM	353	135	4050	26	1500	106	34	16	2	2	80	170	1	161	5550	375	536	

Beş ayrı yerleşim merkezindeki toplam büyükbaş hayvan sayısı 536'dır. En fazla büyükbaş hayvan bulunan köy, 217 adetle Orul, en az büyükbaş hayvan bulunan yerleşim birimi ise 20 adetle Muradiye mahallesidir. Büyükbaş hayvanlardan hane başına en fazla gelir temin eden köy, 20 guruşla Çakırlı köyü, en az gelire sahip olan yerleşim birimi ise 6 guruşla Muradiye mahallesidir.

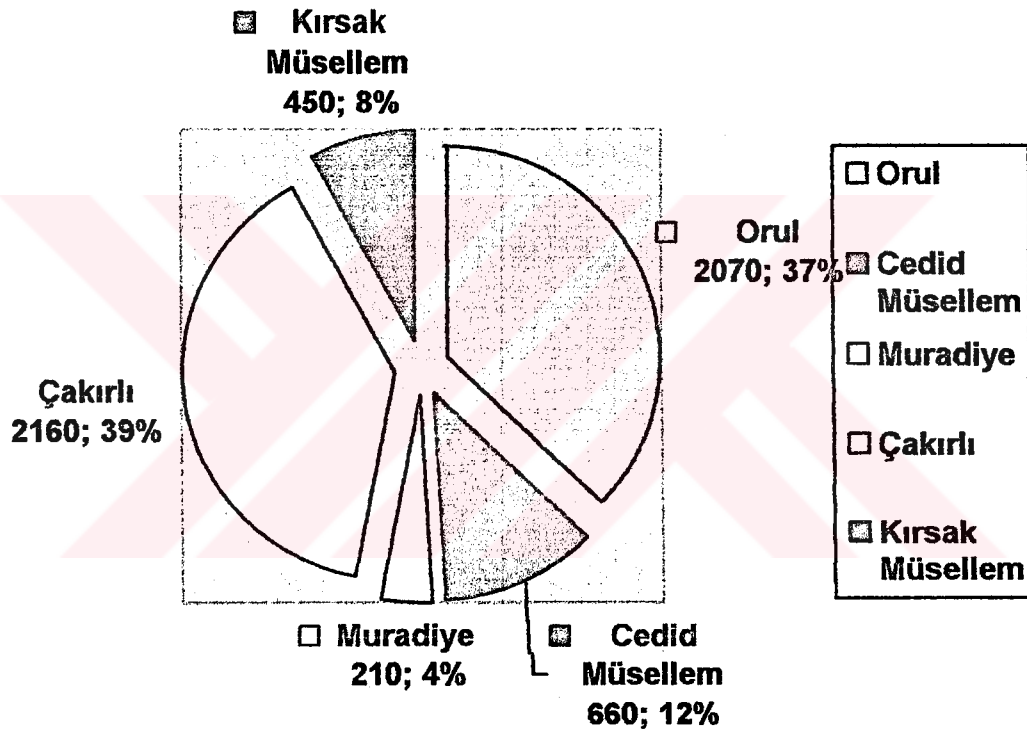
Beş köyde büyükbaş hayvanlardan toplam sağlana gelir 5550 guruş olup, hane başına düşen miktar 16 guruştur. Köylerden elde edilen bu gelirlerde sağmal kara sığır mühim bir konuma sahiptir.

Büyükbaş hayvanların toplam hayvan sayısına oranı %34'tür. Büyükbaş hayvanlardan elde edilen gelirin, bütün hayvan türlerinden elde edilen gelire oranı

%59'dur. Gelir getiren büyükbaş hayvanların toplam büyükbaş hayvan sayısına oranı %30'dur. Köylerde, istisnasız büyükbaş hayvan beslenmektedir.

Köylerdeki hayvan türlerinin adetlerinin kaydı, en çok ve en az hangi hayvanların beslendiği, hangi hayvanın hangi köyde ne kadar yetiştirildiği ve bunlardan ne kadar gelir elde edilip, ne kadarının vergi olarak kıymet ihtiva ettiğini göstermektedir:

Grafik-5 Büyükbaş Hayvanların Gelir Oranları

Beş köydeki toplam hayvan sayısı içerisinde küçükbaş hayvanların sayısı 1041 olup, oranı %66'dır. Büyükbaş hayvanların sayısı ise 536 olup, oranı %34'tür.

Köylerde beslenen büyükbaş hayvanlar türlerine göre ayrıldığında en çok yetiştirilen büyükbaş hayvan, her yaştan ve cinsten olmak üzere kara sığır, öküz, camus, buzağı, malaktan müteşekkil 321 adetle sığır türü olup, sığırlardan elde edilen hasılat 5550 guruştur.

Verimlilik olarak ele alındığında sığır başına düşen gelir, 10,35 guruştur. Sığırlardan elde edilen gelirlerden hane başına düşen miktar 15,72 guruştur.

bc) Gelir Getirmeyen Hayvanlar

Temettuât defterlerinde “hâsilât-ı seneviyesi” ibaresi olmayan hayvanlar; gelir getirmeyen hayvanlar olarak ele alınmıştır. Bu hayvanlar, o zamanın şartlarında şiddetle ihtiyaç duyulan bargir, merkep, ester, öküz gibi yük hayvanları, yıllık gelir sağlayacak seviyeye gelmemiş olan, buzağı, oğlak, kuzu, malak gibi hayvanlar ve bünyevî bir mesele olan kısırılık gibi sebeplerden ötürü verim ve gelir temin edilemeyen kısır keçi ve kısır ağnamdır.

Gelir getirmeyen hayvanlar içerisinde en kalabalık grubu 170 re's ile bargir (beygir) oluşturmaktadır. 2. sırayı 150 adetle kısır ağnam, 3. sırayı ise 150'ye pek yakın bir rakam olan 136 adetle kısır keçi almaktadır. Bu sıralamayı 125 adetle oğlak, 106 adetle kara sığır öküzü, 100 adetle kuzu, 80 adetle merkep, 34 adetle camus çifti, 16 adetle buzağı, 2'ser adetle malak ve kara sığır çifti ve 1 adetle ester (katır) izlemektedir:

Tablo-24 Gelir Getirmeyen Hayvanların Köylere Göre Dağılımı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy		GELİR GETİRMEYEN HAYVANLARIN BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI												GELİR GETİRMEYEN HAYVAN TOPLAMI
		KÜÇÜKBAŞ HAYVANLAR				BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR								
		Kısır Keçi	Kısır Ağnam	Oğlak	Kuzu	Camus Çifti	Buzağı	Malak	Kara Sığır Çifti	Merkep	Bargir	Ester	Kara Sığır Öküzü	
Köy İsmi	Hane Sayısı	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's	Re's
Orul	121		10	50	25	20			2	34	59		43	243
Cedid Müsellem	44					4				4	14	1	4	27
Muradiye	38							1	2	8	4			15
Çakırlı	108	80	80	70	75	10	1			25	37		52	430
Kırsak Müsellem	44			5				14		9	20		7	55
TOPLAM	355	80	90	125	100	34	16	2	2	80	170	1	106	770

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar içerisinde gelir getiren hayvanlar 807 adet olup, toplam hayvan nüfusunun %51'ini teşkil etmektedir. Gelir getirmeyen hayvanlar ise 770 adet olup toplam hayvan nüfusunun %49'unu oluşturmaktadır.

c) Arı Yetiştiriciliği

Arıcılık bir geçim kaynağı olmaktan çok, köylünün evinin ihtiyacını karşılayacak kadar yapılmaktadır. Köylere ait defterlere bakıldığında sadece bir köyde arı yetiştiriciliğinin olduğu görülür. İncelemesi yapılan beş köyde arı yetiştiriciliği, önemsiz bir konumdadır. Arı yetiştiriciliği yapan tek şahıs, Çakırlı köyünde 25 numaralı hanede oturan “Arapoğlu Bekir”dir. 10 kovandan 100 guruş gelir elde ettiği görülmektedir.

d) Gelir Kaynakları

Ülkelerin ekonomilerinde gelir kaynaklarının dağılımı, sektörlere göre farklılık göstermiştir. Aynı zamanda bölge, şehir ve köylerin iskan yerlerine göre de farklılıklar göstermesi de gayet doğaldır. Köylerin ekonomik yapısında göze çarpan nokta, “geçimlik ekonomi”nin yaygın olması, tüketimin az olmasıdır. Özetle köy, ekonomisinin temeli ve en önemli gelir kaynakları tarım ve hayvancılığa dayanan yerleşim yerleridir.

İncelemesi yapılan beş yerleşim biriminin, gelirlerinin esasını tarım oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra su değirmeni, dükkan, kahve dükkanı, berber dükkanı gibi binalar da bu ekonomik yapıda kendilerine ait yeri alan gelir kapıları olmuştur.

Gelir kaynakları içerisinde en çok tercih edileni, ipek yapımında önemli rolü olan dutçuluktur. Bunun yanında bağıcılığın da azımsanmayacak derecede bir gelir kaynağı olduğu görülmüştür. Ayrıca, Muradiye mahallesinde hizmetkarlık gibi, köylerdeki yapıya uzak bir gelir kaynağı olduğu da bir gerçektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM VERGİLER

A) VERGİ-Yİ MAHSÛSA

a. Tarihi Gelişimi:

Tanzimat'ın idarî erkânı tarafından örfî vergiler yerine ikame edilen ve “an cemâ’atin virgü”, “virgü-yi mahsûsa”, “virgü” ve “komşuca alınan virgü” gibi muhtelif isimlerle tesmiye olunan bu vergi usûlü, H. 1256 / M. 1840 senesinden itibaren tatbik olunmuştur. Vergi-yi mahsûsa, herkesin asgarî azamî kazancı gözetilerek tevzî edilen ve dikey eşitliği sağlayabilme vasıflarını taşıyan genel bir vergi özelliğini özünde barındırmaktadır.

Bu verginin miktarı liva ölçeğinde belirlenerek toplam miktar kazalar arasında paylaştırılmaktaydı. Sonra kazânın müdür ve meclis azaları, nüfusun etnik özelliklerine göre imam, papaz ve kocabaşı gibi kişilerin katıldığı toplantıda kasaba ve köylere isabet eden hisseler belirlenir, en sonunda köy ve mahalle düzeyinde kişilerin ödeme güçlerine göre paylaştırılırdı.

Verginin tevzî edilecek tutarını tespitite, kaldırılan örfî vergilerin toplamı esas alınmış ve verginin mükellefler arasında paylaştırılmasında esas alınan ödeme gücü de tahrir sonucu belirlenmiştir. Bu yeni vergi uygulamasında esas alınan mali gücün ölçüsü olarak halkın emlak, arazi ve hayvanı, ticaretle uğraşıyorsa geliri esas alınmaktaydı. Bu mali gücün hakkaniyetle tespiti ve alınacak verginin mâli güç ölçüsünde adil bir şekilde tahsil edilmesi amacıyla yönelik olarak H. 1260/ M. 1844 senesinde ülkenin önemli bir kesiminde sayımlar yapılmıştır. Bu sayımlar sonucu “Emlâk ve Arâzi ve Hayvanât ve Temettuat Defterleri oluşmuştur.³⁴

Yapılan sayımlarda takip edilen usûl; muhassıllar tahrire köylerde başlamak suretiyle, istisnâsız herkesin isim ve şöhretini, ne kadar emlâk, arazi ve hayvanının bulunduğunu, tüccar ve esnafın bir yılda tahmini olarak ticaretini ve kazancının ne kadar olduğunu araştırarak tahrir etmeleri şeklindeydi. Muhassıllara yardımcı olarak kazâların her birine memleketin ileri gelenlerinden birisi meclis tarafından tahrir için görevlendirilecek, maiyetine bir katip verilecekti. Tahrir doğru ve hakkaniyet üzere yapılacak, yanlış ve noksan tahrir yapanlar cezalandırılacaktı.

³⁴Said Öztürk, a.g.e., s. 174

Bu verginin tahsili; köy ve mahallenin muhtar, kocabaşı, imam veya papazları yaptıkları tahsilatı hane reisinin adının bulunduğu tevzi defterlerine kaydedip, sonra parayla beraber defteri kazâya götürme şeklindeydi. Herkesin ödediği vergi kazâ meclisindeki deftere işlenip tevzi defterine gelen paranın tutarı ve tarihi yazılıp müdür ve sandık emini tarafından mühürlenirdi. Verginin tahsîlâtında ve muhassıllara tesliminde güvenliği sağlamak için zaptiye askerleri de görev almaktaydılar.

Bu verginin halktan tahsili H. 1261/ M. 1845 senesine kadar “Rûz-ı Hızır” ve “Rûz-ı Kâsım” olarak iki taksitte yapılıyordu. Her iki taksit de üçer taksimde ayrılarak tahsil ediliyordu. Yani Ruz-ı Hızır taksitinin birinci ödemesi Ruz-ı Hızırdan bir ay, ikinci ödemesi iki ay, üçüncü ödemesi de üç ay sonra, Kasım taksiti de aynı şekilde üçe bölünmek suretiyle tahsil edilerek merkezî hazîneye gönderilmesi gerekiyordu. Fakat bu tahsil dönemleri tahsilat için uygun olmadığından, bu tarihten sonra çiftçiden hasat zamanından sene sonuna kadar tedricen, tüccar ve esnaftan ise bir yıl içinde taksitler şeklinde tahsil edilecekti. H. 1280 / M. 1864 yılında yapılan bir düzenleme ile verginin on taksitte ödenmesi şekli getirildi.

Esas itibariyle halkın emlâk, arazi ve diğer gelirlerinin tespit edilerek ödeme gücüne göre vergilendirme prensibine dayanan bu vergi, 20 sene süreyle (H. 1256/M. 1840 – H. 1275/ M. 1859) yürürlükte kaldıktan sonra 1860 yılında kaldırılarak yerine nisbî nitelikte arâzi ve gelir vergileri getirilmiştir. Ancak yeni yapılan tahrirle bağlı olara uygulamaya konması mümkün olan yeni sistemin, tatbik sahasına konulmadığı yerlerde II. Meşrutiyet dönemine kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu vergiye 20 sene içerisinde üç kere zam yapılmıştır. Ayrıca bu zamlara ilave olarak mahalli bir kısım ihtiyaçların tesviyesi için mahallî vergi yekûnüne zamlar yapıldığı, bazı bölgelerde ise artan şikayetler sonucu vergi indirimine gidildiği olmuştur. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat idaresinin uygulandığı her bölgenin vergi tevzî defterleri bulunmaktadır.³⁵

Temettü defterlerinde vergiler her hane reisinin isminin üst tarafında ve dikine olarak yazılmıştır. Ancak H. 1256/ M. 1840 ve H. 1261/ M. 1845 sayımlarında defterler arasında fark bulunmaktadır. Şöyle ki: H. 1256/ M. 1840’ta, vergilerden sadece vergi-yi mahsusaya yer verilmiştir. H. 1261/ M. 1845 tarihli defterde ise bir sene önce vermiş olduğu vergi-yi mahsusa ile birlikte oşre de yer verilmiştir. Bu bilgiler hane ve numaraların yanı veya üstünde isme dik bir şekilde sağda sola “meslek”, “vergi-yi

³⁵ Said Öztürk, a.g.e., s. 176 – 177.

mahsusa”, “öşür” sırasıyla yazılmışlardır.³⁶ Bu bilginin hılafına olarak, Pazarköy’e tabi karyelerde meslekî bilgilere –Muradiye Mahallesi dışında- rastlanmamıştır. Osmanlı Devleti topraklarında vergiye istinaden temettuât defterlerinde, katiplerin veya erbâb-ı temettuâtın inisiyatifine göre bazı bilgi değişikliklerine veya bilgi eksikliklerine rastlanılmaktadır.

Temettü defterlerinde vergi-yi mahsusaya ait rakamlar “sene-i sabıkada bir senede vermiş olduğu” şeklinde, “sene-i sâbıkada vergi-yi mahsûsadan bir senede vermiş olduğu” yahut daha kısa olarak “sene-i sâbıkada vergi-yi mahsûsası” ifadelerinden sonra yazılmıştır. Ancak, vergi-yi mahsûsa ile gelirler arasında orantı yoktur. Kayıtlardan anlaşıldığına göre, geliri az olanlardan bazıları daha çok; geliri çok olanlardan bazıları ise daha az vergi ödemişlerdir. Bu adaletsiz durum yeniden bir mal sayımı yapılmasına yol açmıştır.³⁷

b. Vergi-yi Mahsûsanın Dağılımı

Köylerde verginin dağılımı farklı olduğu gibi, her hane reisinin vergi yükünün, mükellefiyetinin dağılımı da farklılık göstermektedir. Bu durum, verginin prensipleri açısından doğrudur. Çünkü hane reislerinin her birinin iktisâdî imkanları birbirlerinden farklılık arz etmektedir.³⁸

İncelemesini yaptığımız dört köy, bir mahallenin temettü defterlerinde vergi-yi mahsusaya ait rakamlar “bir senede vermiş olduğu vergi-yi mahsûsası” veya “vergi-yi mahsûsası” şeklinde istimâl olunmuştur. “Vergisi” şeklinde de ifade olunduğunu görmekle birlikte, diğer metinlerde sık sık bulunan “sene-i sâbıkada vergi-yi mahsûsadan bir senede vermiş olduğu” veya “sene-i sâbıkada vergi-yi mahsûsası” ifadelerine Pazarköy kazâsı karyeleri ve Muradiye Mahallesiine ait metinlerde rastlanılmamıştır.

Temettü kayıtlarındaki vergi-yi mahsûsa ile kazançlar arasında bazen oranların kazanç-vergi denkleminde ters düşecek şekilde olduğu görülmektedir. Çok kazancı olup da vergi-yi mahsusası kazancına nispetle az olan hane sahipleri olduğu gibi, kazancı az olup vergi-yi mahsusası çok olan hane sahiplerinin varlığı da çarpıcı bir gerçektir. (ekler belirtilip dipnot düşülecek) kanun gereğince muaf tutulanlar hariç her hane reisi vergi-yi mahsusaya vermek mecburiyetindeydi. Vergi-yi mahsusanın hangi vezne, kıstasa, ölçüye

³⁶ Mübahat Küttükoğlu, “a.g.m.”, s. 411

³⁷ Mübahat Küttükoğlu, “a.g.m.”, s. 412

³⁸ bkz. Ek 1, 2, 3, ML. VRD. TMT. 4470, 4471, 4472, 4473, 4476 numaralı defterler.

göre toplandığı belli değildir. Köylerin kayıtlarından çıkarılan oranların birbirlerini tutmaması, bu vergilerin tespit edilmesinde vergi katiplerinin keyfi kararlarının ne derecede tesirli olduğunu göstermesi bakımından manidardır.

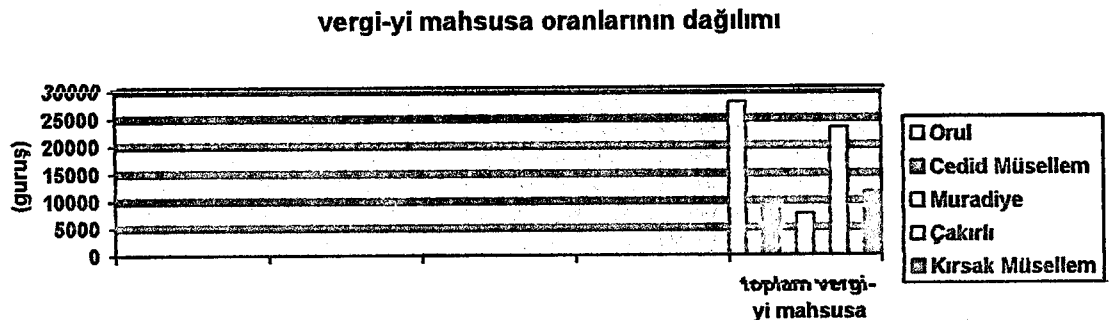
Aşağıdaki “Vergi-yi Mahsûsanın Dağılımı” tablosunda incelediğimiz dört köy, bir mahalleye ait vergi yekûnu, bunların hane kıyasında ortalamalarını ve köylerin toplam vergideki yüzdeleri verilmektedir:

Tablo-25 Vergi-yi Mahsusa Oranlarının Köylere Göre Dağılımı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	ML.VRD. TMT. NO.	Toplam Hane Sayısı	Toplam Vergi-yi Mahsûsa	Hane Başına Düşen Ortalama Vergi	Toplam Vergiye Göre Yüzdesi (%)
Orul	4470	121	27.854	230,19	%34,9
Cedid Müsellem	4471	44	9.302	221,47	%11,6
Muradiye	4472	38	7.658	201,52	%9,6
Çakırlı	4473	108	23.284,5	215,59	%29,2
Kırsak Müsellem	4476	44	11.556,5	262,64	%14,5
TOPLAM		355	79.655	226,28 (Ortalama)	

Köylerin vergi-yi mahsusalarının toplamı 79.655 guruştur. Dört köy, bir mahalleden müteşekkil listemizde hane başına düşen ortalama vergi-yi mahsusa miktarı 226,28 guruştur. Köylerden tahsil olunan toplam vergi-yi mahsusalar nazar-ı itibara alındığında en çok vergi-yi mahsusa veren karye, 27.854 guruşla Orul karyesi, en az verginin tahsil olduğu yerleşim birimi ise, 7.658 guruşla Muradiye mahallesidir. Aşağıdaki grafik gürüş cinsinden mevcut durumu göstermektedir:

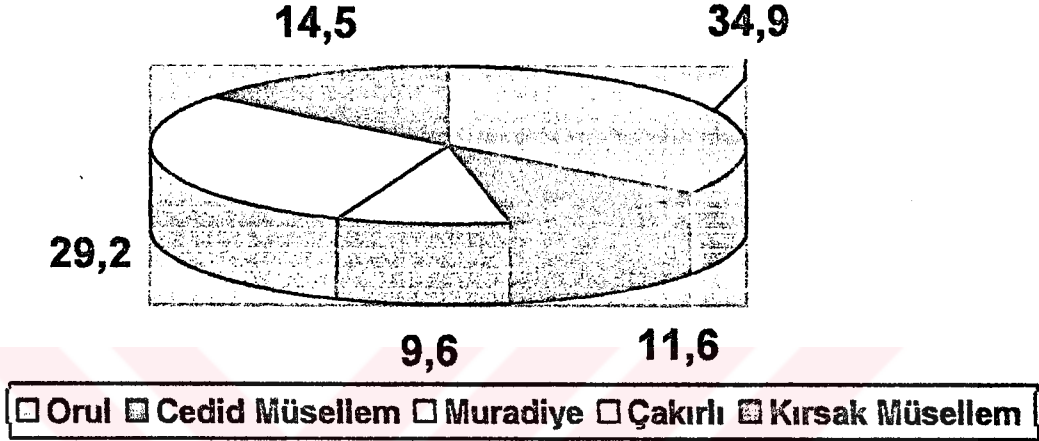
Grafik-6 Vergi-yi Mahsusanın Köylere Göre Dağılımı (Guruş)

Yüzdeler hesapta en çok vergiyi veren karye olan Orul karyesinin oranı % 34,9'dur. En az vergiyi veren Muradiye mahallesinin oranı ise % 9,6'dır.

Yüzdeler diliminde köylerin oranları aşağıdaki grafikte olduğu gibidir:

Grafik-7 Vergi-yi Mahsusanın Köylere Göre Dağılımı (%)

Hane başına düşen vergi-yi mahsusa miktarı açısından 262,64 guruşla Kırsak Müsellem karyesinin en yüksek vergi oranı ile verimlilik göstermesi, toplam vergiye % 14,5'lik katkısı yanında 44 haneden mürekkep bir karyenin, ancak gelir kaynaklarının çokluğuyla izah edilebilmektedir. Kırsak Müsellem karyesini takiben Orul karyesi hem nüfus itibarıyla, hem de toplam vergi-yi mahsusa içerisindeki performansı ile verimlilik açısından önemlidir. Bu ifadeyi hane başına düşen vergi-yi mahsusa miktarı da isabetli rakamlarla doğrular mahiyettedir: Hane başına en fazla vergi-yi mahsusanın tahsil olduğu ikinci karye olan Orul karyesinde kişi başına 230,19 guruşluk vergi ödemesi düşmektedir. Hane başına en az vergi-yi mahsusanın tahsil olduğu yerleşim birimi ise, Muradiye Mahallesi'dir: 201,52 guruş. Geriye kalan iki karye de vasat bir düzeydedirler. Cedid Müsellem karyesi, 221,47 guruşluk hane başına düşen vergi-yi mahsusa hasılatı ile üçüncü, Çakırlı karyesi ise 215,59 guruşluk hane başına düşen vergi-yi mahsusa hasılatı ile dördüncüdür.

Aşağıya her köyden en az ve en çok vergi verenlerin tablosu çizilmiştir:

Tablo-26 Defterlere Göre En Çok ve En Az Vergi-yi Mahsusa Verenler

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	ML.V RD. TMT. NO.	En Çok Vergi Verenin			En Az Vergi Verenin		
		Hane No	Vergi-yi Mahsusa Miktarı	İsmi	Hane No	Vergi-yi Mahsusa Miktarı	İsmi
Orul	4470	121	884	Sadık Ağa İbn-i Nu'man	120	61	Süleyman
Cedid Müsellem	4471	1	780	Abdullah bin Ömer	21	18	Molla oğlu kerimesi Fâtıma Kadın
					29	18	İbrahimin oğlu zewcesi Hanife Kadın
					37	18	Emin zewcesi Hüsniye Hatun
					41	18	Hüseyn oğlu Ahmed
Muradiye	4472	7	417	Suhte Hacı Mehmed	31	34,5	Geredeli Osman (hıdmetkâr)
		15	417	Ahmed Ağa İbn-i Hacı Osman	35	34,5	Ortaköylü Mustafa zewcesi
Çakırlı	4473	54	511,5	Uzun Ömer oğlu Ali Ağa	84	80	İmam oğlu Ali
Kırsak Müsellem	4476	1	679	Hacı Ahmed Ağa bin Elhâc Mustafa	27	119	Tâbir Mehmed bin Abdülkâdir
		5	679	Elhâc Ali bin Süleyman			

Defterlerdeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, en fazla vergi-yi mahsusa veren şahıs, 884 guruşla Orul karyesinden Sâdık Ağa İbn-i Nu'mân'dır. En az vergi-yi mahsusayı veren şahıslar ise, 18'er guruşla Cedid Müsellem karyesinden Molla oğlu kerimesi Fâtıma Kadın, İbrahimin oğlu zewcesi Hanife Kadın, Emin zewcesi Hüsniye Hatun, Hüseyn oğlu Ahmet'tir.

B) ÖŞÜR VERGİSİ

Öşürün kelime manası, “onda bir”dir. Tabii veya suni sulama yapılmasına göre, zirai ürünlerden 1/10 ile 5/10 oranında alınan vergidir.³⁹ Öşür, ibadet niteliğinde olup, arazinin zekatı olarak değerlendirilmekte ve sadece Müslümanlardan ve mülk arazilerden alınmaktadır.⁴⁰

Öşürün, 15 Safer 1256 (18 Nisan 1840) tarihli bir ilmuhaberle, genel olarak bütün mahsullerden onda bir oranında alınması kararlaştırılmıştır.⁴¹

Kaza genelinde toplanan öşür miktarı, 16396,5 guruştur. Öşür miktarında 6421 guruş ve %39'luk oranla Orul köyü birinci sıradadır. En az öşür, 742,5 guruş ve %5'lik oranla Muradiye mahallesinden toplanmıştır.

Hane başına düşen ortalama öşür miktarı, 36,18 guruştur. En yüksek ortalamanın görüldüğü köy, 54,3 guruşla Çakırlı, en düşük ortalamanın görüldüğü yer ise, 19,53 guruşla Muradiye'dir.

Tablo-27 Öşür Vergisi Dağılımı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Toplam Hane Sayısı	Öşür (Guruş)	%	Öşür / Hane Sayısı
Orul	121	6421	%39	53,06
Cedid Müsellem	42	2072,5	%13	47,1
Muradiye	38	742,5	%4	19,53
Çakırlı	108	5865	%36	54,3
Kırsak Müsellem	44	1295,5	%8	29,44
TOPLAM	353	16396,5	%100	40,68 (Ortalama)

³⁹ İhsanoğlu, a.g.e., C. II., s. 531.

⁴⁰ Öztürk, a.g.e., s. 184.

⁴¹ Tozduman, a.g.e., s. 102.

C) RESM-İ AĞNÂM

Resm-i Ağnâm, koyun ve keçi sahibi olan hane reislerinden alınan bir vergidir. Tetkik edilen köylerin gelirleri kısmında, gelir getiren hayvanlar da belirtilmiştir. Defterlerde, “resm-i ağnâm”, “âdet-i ağnâm rüsûmu” şeklinde karşımıza çıkan bu vergi, koyun ve keçiden mürekkep küçükbaş hayvanlardan alınmaktaydı.

İncelendiği kadarıyla, dört köy bir mahalleden oluşan yerleşim birimlerinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin pek revaçta olmadığı görülmüştür. Resm-i ağnâma tâbi olan hane sahiplerinin azlığı, yukarıdaki tespiti doğrular mahiyettedir. 355 hane sahibi içerisinde 15 hane sahibinin “âdet-i ağnâm resmi” ödediği ifade olunursa diğer gelir kaynaklarının -özellikle dut bahçesi ve bağcılığın- küçükbaş hayvancılıktan elde edilen gelirlerden daha tatmin edici olduğu gerçeğiyle karşılaşılır⁴².

Resm-i ağnâm ödemeyen hanelerin de hayvancılık ile uğraştığı görülmüştür. Bu uğraşım, günlük işleri, ihtiyaçları karşılamaktan öteye gitmeyen, gelir getirme gayesi gütmeyen bir anlayışla izah edilebilir. Verimli toprakların işlenmesinde yük hayvanlarının, ağır işlerde çalıştırılan sığır cinsinin rağbet gördüğü, bargir ve merkebin, ulaşım ve sair işlerde yardımcı olmasına binaen hemen hemen her hanede bulunduğu bir ortamda küçükbaş hayvancılığın gelişmemesinin fazla yadırgamamak gerekir.

Defterlere konu olan yerleşim birimleri içerisinde Orul köyünde 273,5 guruş, Cedid Müsellem köyünde 13 guruş, Çakırlı köyünde 416 guruş olmak üzere üç köyde toplam olarak 702,5 guruş resm-i ağnâm verilmektedir. Muradiye mahallesi ve Kırşak Müsellem köyünde resm-i ağnâm kayıtlarına rastlanılmamıştır. Defterlerden bu konuda çıkarılacak sonuç; 416 guruşla en çok resm-i ağnâm vergisi veren köyün Çakırlı köyü olduğudur. Birkaç hanede çok sayıda küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılması sayesinde bu ezici rakama ulaşılmıştır. Yoksa, Çakırlı köyünün hali diğer köylerden pek farklı değildir.

Aşağıdaki tabloda resm-i ağnâmın köylere göre dağılımı verilmektedir:

⁴² Aradaki gelir getirme oran farklarını görmek için bkz. BOA. ML VRD. TMT. 4470, 4471, 4472, 4473, 4476 numaralı temettu'ât defterleri.

Tablo-28 Ağnam Resmi Verenlerin Köylere Göre Dağılımı

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Hane No	İsim-Lakap-Unvan	Ödediği Resm-i Ağnam (guruş)	HAYVAN TÜRLERİ (ADET)				TOPLAM
				S.A.	K.A.	S.K.	K.K.	
Orul	2	Sinanoğlu Koca Mehmed bin Hasan	12	30	10			40
	53	Yordanhoğlu Ahmed bin Hasan	21,5	İki cinsten de kendisinde bulunmamasına rağmen bu vergiyi ödemesi, hayvancılıkla uğraşımın göstergesidir				
	87	Yaylahoğlu Salih bin İbrahim	41	40		30	50	120
	93	Hacı Bekir bin Halil	76	60	60			120
Cedid Müsellem	12	Musa oğlu Ali	2,5			6		6
	13	Köscüoğlu Halil bin Mustafa	1,5			4		4
	24	Mollaoğlu Ali	1,5			4		4
	28	Mahmut oğlu İbrahim	1,5			4		4
	30	Ömeroğlu Mehmet	2			5		5
	31	Hüseynoğlu Ahmet	2			5		5
	38	Raşid Ağa İbn-i Hacı Ahmet	2			5		5
Çakırlı	58	Debbağoğlu Ömer bin Osman	32			50	30	80
	60	Kara Kürt Mustafa	2,5			6		6
	84	İmamoğlu Ali	12			30	30	60
	94	Elhac Osman bin Abdullah	80	100	50	100	50	300
Toplam			290	230	120	249	160	759

D) BİNALAR

Hane reislerinin sahip oldukları diğer gayr-i menkullerden, içinde sâkin oldukları için gelire mevzû' olmayan evlerin, H. 1255/ M. 1839 tarihli talimat uyarınca kayıtlarda yer almadığı görülmüştür. Hiç malı, mülkü ve geliri olmayanlar için “emlak ve arâzî ve temettû'u olmadığı” ibaresi kullanılmıştır. Dükkan, kahvehane, değirmen (âsiyâb) gibi gayr-i menkullere sahip olanların bu gayr-i menkullerinin sayıları ve H. 1256/ M. 1840 sayımında kıymetleri; H. 1261/ M. 1845 sayımında H. 1260/ M. 1844 yılında aldığı kira bedelleri kaydedilmiştir. Eğer dükkan, kahvehane yahut değirmeni sahibi işletiyorsa buna da “kendi sakin olduğu” şeklinde şerh düşülmüştür.⁴³

Şahsın sahip olduğu emlakın hisseli olması halinde müştereken sahip olduğu kimse ve hisse miktarı da yazılmıştır. H. 1261/ M. 1845 sayımında nelerin nasıl yazılacağını gösteren rehber defterde öşür verilen arazide yıllık gelirden öşürün düşürülmesinden sonra ortağın hissesinin çıkarılacağı ve yazılan şahsın gelirinin bundan sonra bulunacak rakam olacağı da belirtilmiştir.

İncelemesi yapılan beş yerleşim biriminde de binalarla ilgili bir vergi kaydına rastlanılmamıştır. Fakat “İcar-ı Seneviyesi” veya “kendi sakin olduğu” kayıtlarının bulunduğu binalar vardır. Aşağıdaki tabloda bunların dökümü yapılmıştır:

⁴³ Mübahat Kütükoğlu, “a.g.m.” s. 408

Tablo-29 Defterlere Göre Bina Sahipleri ve Binalarını Tasarruf Şekilleri

Eyalet: Bolu Sancak: İzmid Kazâ: Pazarköy	Toplam Hane Sayısı	Hane No	İsim-Lakap-Unvan	Sahip Olduğu Bina	Tasarruf Şekli	Senelik Kira geliri * (İ.S.)
Orul	121	39	Değirmencioğlu Ahmed bin Mustafa	Sülüsân Değirmen Hissesi	İcara Verilmiştir	200
		56	İmamoğlu Mehmet bin Mehmet	Sülüs Hisse Âsiyâb	İcara Verilmiştir	100
		89	Seydioğlu Molla Bekir bin Ali	Sel değirmeni	Kendi sakin olduğu	
		95	Mehmet Ali bin Ali	Kahve	Kendi sakin olduğu	
		121	Sadık Ağa ibn-i Numan	Kahve	Kendi sakin olduğu	
				Etmeççi Fırını	İcara Verilmiştir	50
				Nalın Dükkanı	İcara Verilmiştir	50
				Berber Dükkanı	İcara Verilmiştir	150
Cedid Müsellem	44	11	Mehmet Ağa ibn-i Feyzullah	Dükkan Kahvehane	İcara Verilmiştir İcara Verilmiştir	400 250
		18	Ahmet Ağa ibn-i Ali	Nısf Kahvehane	İcara Verilmiştir	120
		19	Ali Ağa ibn-i Ali	Nısf Kahvehane	İcara Verilmiştir	120
Muradiye	38	1	İbiş Ağanın Ali	Rub' Hisse 'Âsiyâb	İcara Verilmiştir	250
		3	Abdinin İbrahim	Dükkan	İcara Verilmiştir	70
		5	Debbağ Mehmet	Nısf Dükkan		
		9	Deli Mustafanın Ülä oğlu Sağır Mehmet	Südüs Hisse Âsiyâb	İcara Verilmiştir	100
				Dükkan	İcara Verilmiştir	70
		14	Şerireci Bekir	Dükkan		
		15	Ahmet Ağa ibn-i Hacı Osman	Dükkan		
23	Çolak Ahmetoğlu Şerireci Mehmet	Dükkan				
Çakırlı	108	35	Veliolu Ali	Sel Değirmeni	Kendi sakin olduğu	
		47	Berber Hasan oğlu Emrullah	Kahve	Kendi sakin olduğu	
		65	Berber Ahmet	Berber Dükkanı	Kendi sakin olduğu	
Kırsak Müsellem	44	30	Çakır Halil bin Ali	Nısf Hisse Âsiyâb	Kendi sakin olduğu 300 (H.S.)	

E) VERGİDEN MUAF OLANLAR

Temettuat defterlerindeki kayıtlara göre, bazı hanelerden vergi-yi mahsusa veya öşür vergisi adı altında herhangi bir verginin alınmadığı görülmektedir. Hane reislerinden alınan temettü vergileri, malı ve kazancı olanlardan alındığından, herhangi bir malı ve kazancı olmayanların defterlerdeki isimlerinin karşısına “emlâk ve arâzi ve hayvanâtı olmayıp mezbûre Hacı Câmî’inden evlâd-ı ekberinden olmak üzere karye-i mezkûrede vâkî’ arazisinden senevî temettü’âtı” şeklinde ibare konduğunu gördüğümüz Orul köyü, 118 numaralı hanede oturan “Toraman Mustafa zevcesi ‘Âbide Hâtun” bu muafiyete bir örnektir. İmamlık da bazı köylerde vergiden muafiyeti sağlamıştır: Kırşak Müsellem köyünde 2 numaralı hanede oturan “İmam Yahya Efendi bin Ömer”den “bilâ vergi” kaydı düşülerek vergi alınmamıştır. Çakırlı köyünde ise, köyün imam ve hatibi “Emrullah Efendi ibn-i Ali” den “İmam ve hatip olmağla karye-i mezkûre ahâlileri vergisini almada sarf-ı nazar eyledikleri” ibaresi düşülmüştür.

F) VERGİ DAĞILIMI

Köylere ait temettü defterlerinin sonunda vergi-yi mahsusa ve temettuatlarının toplamları yazılmıştır. Orul köyüne ait defterde toplam vergi-yi mahsusa, 27706 guruş, Cedid Müsellem köyüne ait defterde, 8598,5 guruş, Muradiye mahallesine ait defterde, 7643 guruş, Çakırlı köyüne ait defterde, 23168 guruş, Kırşak Müsellem köyüne ait defterde ise, 11481 guruş olarak yazılmıştır. Bu beş yerleşim biriminin toplam vergi-yi mahsusası ise 78596,5 guruştur. Fakat yapılan hesaplamada bu rakamlardan daha farklı rakamlar çıkarılmıştır. Bu hususta aşağıdaki tablo gerekli bilgiyi sağlayacaktır:

Tablo-30 Defterlerdeki Vergi-yi Mahsusa Yekunu ile Hesaplamalar Sonucu Çıkarılan Yekundaki Farklılıklar

Köy İsmi	Hane Sayısı	Defterlerdeki Yekun	Hesaplamalar Sonucu Çıkarılan Yekun
Orul	121	27706	27854
Cedid Müsellem	44	8598,5	9302
Muradiye	38	7643	7658
Çakırlı	108	23168	23284,5
Kırşak Müsellem	44	11481	11556,5
TOPLAM	355	78596,5	79655

Defterlerde üç çeşit verginin var olduğunu görüyoruz: “Vergi-yi Mahsusa”, “Âşar Vergisi” ve “Âdet-i Ağnâm” tabir olunan “Resm-i Ağnâm”.

Tablo-31 Toplam Vergi Oranlarının Dağılımı

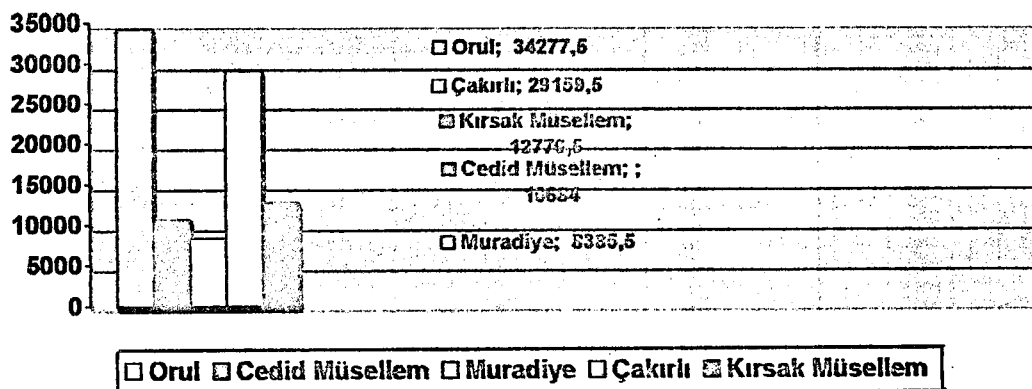
Köy İsmi	Hane Sayısı	Vergi-yi Mahsusa	Öşür	Resm-i Ağnam	Toplam	V.M.'nin toplam vergi içindeki payı (%)	R.A.nın Toplam vergi içindeki payı (%)	Öşürün Toplam vergi içindeki payı (%)	Hane Başına Düşen Vergi Miktarı (guruş)	Toplam Vergideki %'si
Orul	121	27706	6421	150,5	34277,5	%81	%0,4	%18,6	283,2	%36
Cedid Müsellem	44	8598,5	2072,5	13	10684	%80	%19	%1	242,8	%11
Muradiye	38	7643	742,5		8385,5	%91	%9		220,6	%9
Çakırlı	108	23168	5865	126,5	29159,5	%79	%20	%1	269,9	%31
Kırsak Müsellem	44	11481	1295,5		12776,5	%90	%10		290,3	%13
TOPLAM	355	78596,5	16396,5	290	95283	(Ortalama)	(Ortalama)	(Ortalama)	261,3 (Ortalama)	%100

Tablodan elde edilen bilgilere göre beş ayrı yerleşim biriminin toplam vergileri şöyledir: Orul köyünde 34277,5 gurus, Cedid Müsellem köyünde 10684 gurus, Muradiye mahallesinde 8385,5 gurus, Çakırlı köyünde 29159,5 gurus, Kırsak Müsellem köyünde 12776,5 gurus olmak üzere toplam olarak 95283 gurus alınmıştır.

Hane başına düşen miktarın ortalama 261,3 gurstur. Beş yerleşim birimi içerisinde en fazla vergiyi veren, 34277,5 gurus ve %36'lık vergi oranıyla Orul köyü, en az vergiyi veren 8385,5 gurus ve %9'luk vergi oranıyla Muradiye mahallesidir.

Beş yerleşim birimi içerisinde hane başına düşen en fazla vergi, 290,3 gurus olup Kırsak Müsellem köyünde, en azı ise, 220,6 gurusla Muradiye mahallesindedir.

Grafik-8 Vergi Oranlarının Köylere Göre Dağılımı

SONUÇ

Bolu Eyaleti'nin İzmid Sancağı'nın Pazarköy Kazasına bağlı 5 yerleşim biriminin; "Orul, Cedid Müsellem, Çakırlı, Kırsak Müsellem köyleri ve Muradiye Mahallesi"nin H. 1260/ M. 1844 - H. 1261/ M. 1845 yıllarına ait temettuat defterleri üzerinde yaptığımız bu incelemeler ve karşılaştırmalı araştırma; geniş bir coğrafyaya sahip Osmanlı Devleti'nin küçük bir bölgesindeki soysa ve ekonomik kompozisyonun kazandığı muhteva ve şekiller ile alt yapıları açıklamayı amaçlamıştır.

Tanzimat döneminde; ülkenin ihtiyaçlarına cevap verebilmesini sağlamak için önemle ele alınarak ıslah edilmeye çalışılan kurumlardan biri olan maliye teşkilatının yeni ve önemli bir düzenlemesi de temettü defterlerinin yazılmasıdır.

Temettuat defterleri, ülkedeki mevcut yer altı ve yer üstü kaynakların haneler bazında ele alınarak tespit edilmesi ve herkesten kazancına göre vergi alınabilmesi için düzenlenmiştir. Temettuat defterleri düzenlenmeden önce, yerleşim birimlerinin vergileri belirlenirken; o yerleşim yerindeki toplam hane sayısına, belirlenen vergiler bölünerek hane başına düşen vergiler ortaya çıkarılmaktaydı. Bu yöntem birçok problemi beraberinde getirmekteydi. Çünkü, yerleşim yerlerinde meskun kişilerine hepsinin de gelirleri ve mülkleri birbirinden farklı değerlere sahipti. Farklı değerlerde malları ve gelirleri olan kişilerden aynı vergileri almak, mali durumu iyi olmayan kişileri ekonomik yönden zor duruma düşürmekteydi. Tanzimat'la birlikte düzenlenmeye başlanan temettuat defterlerinde, hem kişilerin sahip oldukları malların ve gelirlerin ayrıntılı olarak tespit edilmesi, hem de kişilere tahakkuk ettirilecek vergilerde adil olması amaçlanmıştır.

Temettuat defterlerinde sıkça karşılaşılan yanlışlıklar, kayıtlarda pek de amaçlandığı gibi davranılmadığını, her zaman hedeflenen amaca göre vergi tahakkuk ettirilmediğini göstermektedir. Hatta bu durum, kayıtlarda yeterince titiz davranılmadığını veya ihmallerin ve yolsuzlukların olduğunu göstermektedir.

Her bir köye ait temettü defterinin başında, Bolu Eyaletine bağlı İzmid Sancağına tabi Pazarköy kazasının..... (Orul, Cedid Müsellem, Çakırlı, Kırsak Müsellem) karyesinde (veya Muradiye mahallesinde) mukîm Ahâli-i İslâmın sahip oldukları emlak ve arâzi ve temettu'âtlarını mübeyyin defterdir." Şeklinde temettuat defterlerinin ait olduğu köyün hangi kazaya bağlı olduğunu belirtir ifadeler bulunmaktadır.

Defterdeki isim sıralamasında, diğer defterlerde olduğu evvela köyün imamından başlanması geleneğine bu defterlerde rastlanmaz. Yerleşim yerlerindeki evlerin numaralarının altına, kişilerin isimleri, lakapları ve unvanları yazılmaktadır. Daha sonra sırasıyla hane reislerinin sahip oldukları gayr-i menkulleri ve bunların gelirleri ile bunlardan hane reislerine tahakkuk eden vergiler yer almaktadır. Temettuat defterlerinin en sonunda ise, köy imamı, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı saninin mühürleri basılıdır.

Temettü defterlerinde, “vergi-yi mahsusa, aşar-ı seneviye, resm-i adet-i ağnam” olarak alınan vergilere ait kayıtlar her hane reisi için ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Vergi-yi mahsusa, muaf tutulanlar hariç, her haneden az veya çok alınmıştır. Temettuat defterlerinin tutulmasına dair düzenlenen esaslara kayıtlar yapılırken, zaman zaman riayet edilmediği görülmektedir. Yine de bu verginin genel olarak hane reislerinin kazancına göre alındığı görülmekle birlikte, bazı düzensizlikler ve usulsüzlükler de göze çarpmaktadır. Bu durum, defterler yazılırken vergi memurlarının yeterince özen göstermediklerini veya konuya fazla vakıf olmadıklarını ya da yolsuzluk ve usulsüzlük yapıldığını düşündürmektedir.

İncelemesi yapılan köylerdeki ahalinin hepsi de Ehl-i İslam’dır. Kadınlara hane reisliği vasfı ve toprak verilmesi, bu dönemde kadınlara önem verildiğinin bir göstergesidir.

Kayıtlara göre, köylerdeki hane reislerinin en önemli geçim kaynağı ziraat ve hayvancılıktır. Bölgenin zirai yapısına hakim bir durumda bulunan ipek üretimi için gerekli hammadde durumundaki dutluklar, incelenen beş yerleşim biriminin tarımında önemli bir yer tutmakta ve sağladığı gelirler açısından ilk sırayı almaktadır. Temettuat toplamı 310.008,5 iken bu rakamın 222.252 guruşluk kısmı ve %72’lik payı dutçuluk faaliyeti karşılamaktadır.

Hane başına düşen gelir, ortalama 873,2 guruştur. Ortalaması yüksek bölgelerin tarımdan, özellikle dutçuluktan ve bağcılıktan yüksek seviyede gelir elde ettiği görülmüştür.

“Vergi-yi mahsusa”, “aşar” ve “resm-i ağnam” ismiyle anılan vergilerin toplamı, yıllık gelirin %30,73’üne tekabül ediyordu.

Mikro ölçekli bu çalışmada tarımın belirleyici unsur olduğu, sanayinin henüz gelişme kaydetmediği, dokuma tezgahlarına giden ipeğin bu merkezlerdeki dutçuluğa göre şekillendiği, zeytincilik ve bağcılık faaliyetlerinin, dutçuluğa yakın bir geçim aracı

oldukları, ziraatın bu bölgede -hububat üretimi açısından- pek parlak bir devir yaşamadığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti Varidat Temettuat Defterleri, No: 4470, 4471, 4472, 4473, 4476.

TETKİK ESERLER

AKÇURA, Yusuf: **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)**, İstanbul 1940.

ÇADIRCI, Musa: **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991.

GENÇ, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin(Editör): **Osmanlı Devleti Tarihi, C. I**, İstanbul 1999

KAPLANOĞLU, Raif: **Dün, Bugün, Yarın**, Ankara 1988

ÖZTÜRK, Said: **Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik**, İstanbul 1996

UBICINI, M.A.: **Osmanlı Modernleşme Sancısı Çev. Cemal Aydın**, İstanbul 1998

UÇAROL, Rifat: **Siyasi Tarih**, İstanbul 1995

TEZLER

ATEŞ, Ümit: **"Bursa Kazası Alışar, Gölcük, Seç, Akça ve Anarlıdere Köyleri'nin Temettuat Defterleri'nin Tahlili Ve Değerlendirilmesi (H. 1260-1261 / M. 1844-1845)"**, Niğde 2002, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÇOBAN, Mustafa: **Temettu Defterlerine Göre Gülnar Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu (1845)**, Niğde 2002, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

TOZDUMAN, Arzu: **Aydın Güzelhisar'ın Sosyal ve İktisadi Durumu (1844)**, İstanbul 1992, İ.Ü. Basılmamış yüksek lisans tezi

ANSİKLOPEDİLER:

Ana Brittanica Ansiklopedisi, 17. Cilt, İstanbul 1999.

DEVELLİOĞLU, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 1996.

Meydan Larousse Ansiklopedisi, 15. Cilt, Sabah Gazetesi Yayınları(Basım yeri belirtilmemiş) 1992

Türk Dil Kurumu, Derleme Sözlüğü, Cilt VIII, Ankara 1993.

Yeni Türk Ansiklopedisi, 7. Cilt, İstanbul 1985

Yurt Ansiklopedisi, 3. Cilt, Anadolu Yayınları, İstanbul 1982.

MAKALELER:

İNALCIK, Halil: "Köy, Köylü ve İmparatorluk", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, T.T.K. Yay., Dizi XXVI, Sayı 4, İstanbul 1990

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten, Cilt LIX, No: 225, Ankara 1995

EKLER

۶۰۰/۰۰

۶۰۰/۰۰

۶۰۰/۰۰

حکب زای

بجدهنده رسنه مکتبته
۱۶۰

کتابخانه
کتابخانه
کتابخانه

کتابخانه
کتابخانه

کتابخانه
کتابخانه
کتابخانه

کتابخانه
کتابخانه

کتابخانه
کتابخانه

کتابخانه

کتابخانه
کتابخانه

کتابخانه

کتابخانه

کتابخانه

بجدهنده رسنه مکتبته
۱۶۵

مجموعه کتب رسام قلم نغنی

کتابخانه

مستشار به

مستشار به

فرزاد مصطفی بن عثمان ابن اسد و اراغی و سوس

مردود زید

نشد زید

نشد زید

مردود زید

صاغاله زه صغری

مجموعه کتب رسام قلم نغنی

کتابخانه

قائده لے اوفغ خلیل بہ از اہمال اصول و اراغی دیکھی

موزوع زود
بجاری
۵۰۰
۱۰۰

موزوع زود
بجاری
۵۰۰
۱۰۰

موزوع زود
بجاری
۵۰۰
۱۰۰

موزوع زود
بجاری
۵۰۰
۱۰۰

باریکہ راغی

موزوع زود
بجاری
۵۰۰
۱۰۰

موزوع زود
بجاری
۵۰۰
۱۰۰

موزوع زود
بجاری
۵۰۰
۱۰۰

موزوع زود
بجاری
۵۰۰
۱۰۰

موزوع زود
بجاری
۵۰۰
۱۰۰

مجلس علماء ہندوستان

۲۹۵
۱۰/۵

مجلس علماء ہندوستان
۱۰/۵

۱۰/۵

وزیر اوقاف علیحدہ ایسٹ انڈیا کمپنی

وکیل

۱۰/۵

۱۰/۵

مجلس علماء ہندوستان

۵۷۷

مجموعه کتب رساله نجفیه

۶۸۵
۶۵

۵۵۰

۹۴۹۰
مجموعه کتب
۱۰۰

مجموعه کتب
۱۰۰

کتابخانه ابراهیم انور و اراضی دیگر

مجموعه کتب
۱۰۰

مجموعه کتب
۱۰۰

مجموعه کتب
۱۰۰

مجموعه کتب
۱۰۰

۱۰۰

مجموعه کتب

مجموعه کتب رساله نجفیه

۶۸۵
۶۵

۵۵۰

مجموعه کتب در اسلام
۵۴۵۹

نسخه شماره

تاریخ

ص ۹۰
صاحبی ادعای کرده و مظانک استوار است و اراستگی و کجی

بازار از

باغ صفت

نسخه

مجموعه کتب در اسلام
۵۴۵۹

مجموعه زمین
۱۰۰/۰۰

مجموعه زمین
۱۰۰/۰۰

مجموعه زمین
۱۰۰/۰۰

مجموعه زمین
۱۰۰/۰۰

زمین صفا او کوزی
راس

صالحان فن صفا
راس

زمین
۱۰۰/۰۰

مجموعه زمین
۱۱۹۶

زمین
۱۰۰/۰۰

زمین
۱۰۰/۰۰

۱۱۹۶

زمین صفا او کوزی و صفا او کوزی

مجموعه زمین
۱۰۰/۰۰

مجموعه زمین
۱۰۰/۰۰

مجموعه زمین
۱۰۰/۰۰

مجموعه زمین
۱۰۰/۰۰

زمین صفا او کوزی

مجموعه زمین
۵۶۰

صالحان و صفی

محمد حسن

۱۵۰۰

بربر و کالج باب

صالحان و صفی

محمد حسن

۱۵۰۰

۱۵۰۰

۱۹۶۶

وزیر صیبه اوغلی

۱۵۰۰

۱۵۰۰

۱۵۰۰

۱۵۰۰

۱۵۰۰

محمد حسن

بگویند اسناد عثمانی

۹۰

ص ۱۸
بگویند اسناد عثمانی

بگویند اسناد عثمانی

اودنی ارفیق طاهر اسود و اراغی و...

بگویند اسناد عثمانی

بگویند اسناد عثمانی

بگویند اسناد عثمانی

بگویند اسناد عثمانی

۹۰

مجموعه کتب درسیه اول دبستان

۲۰۰
۲۰۰

کتاب ریاضیات
۱۰۰
۱۰۰

کتاب فارسی
۱۰۰
۱۰۰

کتاب هدیه
۱۰۰
۱۰۰

فهرست کتب درسیه اول دبستان و اراصف و تنوع

کتاب فارسی
۱۰۰
۱۰۰

کتاب ریاضیات
۱۰۰
۱۰۰

کتاب هدیه
۱۰۰
۱۰۰

کتاب فارسی
۱۰۰
۱۰۰

کتاب ریاضیات

کتاب فارسی

کتاب هدیه

کتاب فارسی
۱۰۰
۱۰۰

مجموعه کتب درسیه اول دبستان
۹۹۱

7
صا
زه مانلی زنده س زینجا خانونک امون دارا اصف و تنقی

تنت بنی
ص
۲۰۰
۲۰۰

محمد عبدالرحمن بن تنقی

۲۰۰

محمد نور محمد متوطه اهل اسودک
در کوی سنوب لرینت بکوفنه
۲۷۶۴۳

محمد نور محمد متوطه کافه اهل اسودک
دارا اصفندره اهل کلاره کولاره سنوب سیر تنقا تدرک
۲۹۹۸۸۴

صفت های ریاضیه و حساب خطی
تعداد ۱۰

سبعاد فن جنات اعداد و اراضی و فن

تعداد ۱۰
صفت های ریاضیه و حساب خطی
تعداد ۱۰
بارکبر اراضی

مجموعه فن جنات اعداد

۱۰

صفت های ریاضیه و حساب خطی
تعداد ۱۰
صفت های ریاضیه و حساب خطی

تعداد ۱۰
صفت های ریاضیه و حساب خطی

تعداد ۱۰
صفت های ریاضیه و حساب خطی

قۇمۇزىيەت مەكتەپىنىڭ قۇرغۇچىسى ۋە مۇدىرى مۇھەررىر مۇھەررىر
ۋەزىپىسىگە ئىشلىتىش ۋە تەسۋىت قىلىش ئۈچۈن

۸۸۴۴۴

۸۸۴۴۴

۳۸

و خطیب اولی از مذکور است
و خطیب دوم از مذکور است
و خطیب سوم از مذکور است
و خطیب چهارم از مذکور است
و خطیب پنجم از مذکور است
و خطیب ششم از مذکور است
و خطیب هفتم از مذکور است
و خطیب هشتم از مذکور است
و خطیب نهم از مذکور است
و خطیب دهم از مذکور است

خطیب اولی
۱۰۸

و خطیب دوم از مذکور است
و خطیب سوم از مذکور است
و خطیب چهارم از مذکور است
و خطیب پنجم از مذکور است
و خطیب ششم از مذکور است
و خطیب هفتم از مذکور است
و خطیب هشتم از مذکور است
و خطیب نهم از مذکور است
و خطیب دهم از مذکور است

خطیب اولی
خطیب دوم

خطیب اولی
خطیب دوم

خطیب اولی
خطیب دوم

خطیب اولی

خطیب اولی
خطیب دوم

خطیب اولی
خطیب دوم

وزیر مذکورہ مندرجہ اہل سولہ
وزیر کوئی شہریہ لکھ
۱۸۸۱ء

وزیر مذکورہ مندرجہ اہل سولہ
وزیر کوئی شہریہ لکھ
۱۸۸۱ء

کوردی کوردی بر اهدوت ادوت وزارت طی و سنو

میرزا ابوالفتح

توقه بقصد
میرزا ابوالفتح

۱۱۱

۱۲۰۵ - قزلار
۱۲۰۵ - ادوت

میرزا ابوالفتح
۱۲۰۵

۱۱۱
۱۲۰۵
۱۲۰۵

میرزا ابوالفتح
۱۲۰۵